



UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK ZA SOCIJALNI RAD

**ULOGA PERSONALNOG ASISTENTA U OSTVARIVANJU VEĆE
SOCIJALNE UKLJUČENOSTI DJECE S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU**

-magistarski rad-

KANDIDAT/ KINJA:

Minela Karaman

Br. indexa: 670

MENTOR:

Prof.dr. Sabira Gadžo- Šahić

Sarajevo, juli 2022.

Uvod	4
-------------------	---

Prvi dio

1. Metodološki okvir rada	5
1.1. Problem istraživanja	5
1.2. Predmet istraživanja	5
1.3. Kategorijalno pojmovni sistem	5
2. Ciljevi istraživanja	6
2.1. Naučni ciljevi istraživanja	6
2.2. Društveni ciljevi istraživanja	6
3. Sistemi hipoteza	7
3.1. Generalna hipoteza	7
3.2. Posebne hipoteze	7
4. Metode istraživanja	7
6. Naučna i društvena opravdanost	8
6.1. Naučna opravdanost istraživanja	8
6.2. Društvena opravdanost istraživanja	8
7. Vremensko i prostorno određenje istraživanja	8

Drugi dio

Teorijske osnove rada

1. Određenje djeteta s teškoćama u razvoju	9
1.1. Klasifikacija djece s teškoćama u razvoju	9
2. Asistencija kao oblik podrške djetetu s teškoćama u razvoju	17
2.1. Uloga i dužnosti asistenta	18
2.2. Značaj stručnog usavršavanja asistenta	22
2.3. Značaj asistenta za dijete s teškoćama u razvoju u procesu pohađanja nastave	23

Treći dio

1. Socijalna is/uključenost i dijete s teškoćama u razvoju	25
2. Teškoće socijalnog uključivanja djece s teškoćama u razvoju	27
3. Socijalna uključenost djece s teškoćama u razvoju kroz inkluzivno obrazovanje u FBI ...	28
4. Sport i rekreacija kao faktor socijalne uključenosti djece s teškoćama u razvoju	29

Četvrti dio

1. Zakonski okvir za asistenta	31
2. Nezavisno življenje i uključenost u zajednicu	33
3. Osposobljavanje i rehabilitacija	34
4. Životni standard i socijalna zaštita	35
5. Značaj uključivanja djece s teškoćama u razvoju u rekreaciju, razonodu i sport	35

Peti dio

1. Rezultati istraživanja	37
2. Zaključna razmatranja	57
3. Literatura	59

Uvod

Prema odredbama UN Konvencije o pravima osoba s invaliditetom (čl.24) djeca s teškoćama u razvoju, odnosno osobe s invaliditetom imaju pravo na dostupno inkluzivno, kvalitetno i besplatno osnovno i srednje obrazovanje, na ravnopravnoj osnovi s drugim osobama, u zajednici u kojima žive uz razumno prilagođavanje individualnim potrebama. Osnovna pretpostavka za ostvarivanje navedenog prava je uključivanje asistenta u nastavu koji bi trebali da pomognu djetetu s teškoćama u razvoju u blagovremenom savladavanju zadataka koji proizilaze iz obrazovnog procesa. Zbog navedenog sve se više analizira kakav je sistem podrške potreban i najprikladniji za pojedino dijete s teškoćama u razvoju kako bi se tokom obrazovanja osposobilo za što samostalniji život u zajednici u kojoj živi, odnosno kako bi ostvarilo što veću uključenost u radno, životno i društveno okruženje koje u velikoj mjeri određuje kvalitet života. Ono što djecu s teškoćama u razvoju, ali i osobe s invaliditetom isključuje iz društva su neznanje, predrasude i strahovi koji prevladavaju u tom društvu. Predrasude su zastupljene i među ljekarima i drugim pomažućim stručnjacima koji treba da osnaže ovu populaciju kako bi se što uspješnije uključili u društvenu zajednicu (Gadžo- Šašić, 2018). Stoga, da bi se stavovi društva promijenili treba stvarati uvjete u kojima će doći do interakcije između djece sa i djece bez teškoća u razvoju. Prvi korak ka tome trebao bi upravo biti uključivanje djece s teškoćama u razvoju u redovni sistem odgoja i obrazovanja, odnosno preuzimanje odgovornosti od strane zajednice za sva ograničenja s kojima se ova skupina susreće, kako i proizilazi iz sve više zagovorenog socijalnog modela invalidnosti. Socijalni model definiše invalidnost, ne kao bitnu karakteristiku ličnosti, nego kao produkt socijalnog konteksta i okoline u kojoj se osoba nalazi uključujući i njene fizičke komponente. Socijalni model ima snažan uticaj, s jedne strane, na definisanje invalidnosti u svom suštinskom značenju i bitno utiče na mjere socijalne politike kojima se pružaju različite olakšice i formira službe koje na različite načine pomažu ovoj populaciji (Gadžo- Šašić, 2018).

Cilj ovog rada je ukazati da djeca s teškoćama u razvoju mogu i žele doprinostiti društvu, a ne ovisiti o njemu. Stoga, opravdanost uključivanja asistenta su mnoga, a primarno je ostvarivanje prava svakog djeteta na kvalitetno obrazovanje, koje predstavlja pretpostavku za kasnije njegovo uključivanje u druge društvene sfere života.

Prvi dio

1. Metodološki okvir rada

1.1. Problem istraživanja

Djeca s teškoćama u razvoju tokom svog odrastanja susreću se sa brojnim preprekama u svojoj društvenoj i životnoj sredini. Stoga arhitektonske barijere, kao što su nepristupačne škole, nepristupačni parkovi i neprilagođene igraonice su dio svakodnevnice. Da bi dijete s teškoćama u razvoju bilo uključeno u redovni sistem obrazovanja, ključno je uključivanje većeg broja asistenata u nastavu. Uloga asistenta je prvenstveno pružanje podrške u realizaciji nastavnog procesa, pomoći u obavljanju nastavnih i vannastavnih aktivnosti. Međutim zbilja je takva da u BiH su najčešće roditelji djece asistenti svojoj djeci. Zato postoji opravdanost uključivanja većeg broja asistenata u radu sa djecom s teškoćama u razvoju. Podizanje stručne kompetencije asistenata, te zagovaranja sistemskih rješenja i primjene zakona u praksi.

1.2. Predmet istraživanja

Djeca s teškoćama u razvoju mogu i žele doprinositi društvu, a ne ovisiti o njemu. Opravdanost uključivanja asistenata su mnoga, a primarno je ostvarivanje prava svakog djeteta na kvalitetno obrazovanje. U ovom radu naglasit će se važnost i uloga asistenta koji predstavlja most između učitelja i društva i koji svojim aktivnim sudjelovanjem doprinosi provedbi inkluzije u punom smislu te riječi, a tim i veću socijalnu uključenost djece s teškoćama u razvoju. Istraživački rad će biti obavljen u odabranim školama u Kantonu Sarajevo, koje pohađa određeni broj djece s teškoćama u razvoju, te u kojima su uključeni asistenti u nastavi.

1.3. Kategorijalno pojmovni sistem

Asistent u nastavi- je osoba koja pruža podršku i pomoć u realizaciji nastavnog i vannastavnog procesa u odgojno- obrazovnoj ustanovi, pritom saradjući sa nastavnicima/ odgajateljima, svim učenicima/djecom (djecom s teškoćama u razvoju), roditeljima, edukatorima-rehabilitatorima , pedagoškom službom i menadžmentom odgojno- obrazovne ustanove (Udruženje život sa Down sindromom, 2011).

Socijalna (društvena) uključenost - definiše se kao proces koji omogućava da oni koji su u riziku od siromaštva i društvene isključenosti dobiju mogućnost i sredstva koja su potrebna za puno učešće u ekonomskom, društvenom i kulturnom životu i postizanju životnog standarda i

blagostanja koji se smatraju normalnim u društvu u kojem žive. Društvena uključenost osigurava veće učešće građana u donošenju odluka što utiče na njihove živote i ostvarenje osnovnih prava. U međunarodnim dokumentima u oblasti invalidnosti precizno su definisana ključna područja za inkluziju osoba sa invaliditetom. To su: samostalni i porodični život, sport i rekreacija, pristup kulturi, pravo na religiju, uključivanje u politički život, obrazovanje i zapošljavanje (Gadžo- Šašić, 2018).

Djeca s teškoćama u razvoju - imaju urođena ili stečena stanja koja prema svojoj prirodi zahtijevaju, trenutno ili trajno, poseban stručni pristup kako bi se omogućilo izražavanje i razvoj predispozicija i sposobnosti, a time i što kvalitetniji život . U ovu grupu spadaju: djeca sa oštećenjem vida, djeca sa oštećenjem sluha, djeca sa poremećajem u govoru i razvoju, djeca sa tjelesnim oštećenjem, djeca sa psihičkom zaostalošću (lakog, umjereno težeg i teškog stepena), djeca sa kombinovanim smetnjama (Gadžo- Šašić, 2018).

2. Ciljevi istraživanja

2.1. Naučni ciljevi istraživanja

Naučni ciljevi su zadati nivoi naučnog saznanja koji se namjeravaju ostvariti naučnim istraživanjem i koji će biti sadržani u rezultatima istraživanja. Naučno istraživanje treba da obezbijedi pouzdane informacije, te da dodatno i prošireno doprinosi upoznavanju ove problematike. Istraživanje s naučnog aspekta ima za cilj da dođe do naučnih saznanja o predmetu istraživanja. Naučno istraživanje treba da obezbijedi pouzdane informacije, te kroz sprovođenje samog istraživanja, prikupljanje podataka, kroz njihovu analizu i rezultate, doprinese razvoju znanosti i teorije o asistentima koji rade sa djecom s teškoćama u ravoju, te njihovom ulogom.

2.2. Društveni ciljevi istraživanja

Planiranim istraživanjem identificirat će se uloga asistenta u nastavi, te prepoznati značaj i potreba njihovog uključivanja u nastavno-obrazovni sistem, a sve u cilju postizanja veće socijalne uključenosti djece s teškoćama u razvoju, to jest uključivanje djece s teškoćama u razvoju u redovni sistem obrazovanja. Društveni cilj se također treba odnositi na bolje razrješavanje shvatanja uloge asistenta.

3. Sistem hipoteza

3.1. Generalna hipoteza

Asistenti pružaju značajnu podršku djeci s teškoćama u razvoju u postizanju njihove veće socijalne uključenosti.

3.2. Posebne hipoteze

1. Nedovoljna angažiranost lokalne zajednice u KS otežava socijalnu uključenost djece s teškoćama u razvoju.

2. U BiH, odnosno u KS, asistenti nisu dovoljno uključeni u procese koji pridonose većoj socijalnoj uključenosti djece s teškoćama u razvoju.

3. U BiH ne postoji u dovoljnoj mjeri razvijena svijest o značaju asistenata u ostvarivanju veće socijalne uključenosti djece s teškoćama u razvoju.

4. U BiH nije prepoznata potreba pružanja kvalitetnije edukacije i obrazovanja asistentima za rad sa djecom s teškoćama u razvoju.

4. Metode istraživanja

Cjelina jedne naučne zamisli sadrži i zamisao kako, kojim metodama, tehnikama, postupcima i instrumentima ćemo se služiti da bismo došli do određenog naučnog saznanja.

Metode istraživanja koje su korištene u realizaciji istraživanja su:

- Metoda ispitivanja i
- Metoda analize (sadržaja) dokumenata.

Kao tehnika metode ispitivanja koristila se anketa.

5. Naučna i društvena opravdanost

5.1. Naučna opravdanost istraživanja

Ovo istraživanje je naučno opravdano, jer ne postoje dovoljna saznanja o značaju i ulogama asistenta u ostvarivanje veće socijalne uključenosti djece s teškoćama u razvoju. Konkretni doprinos nauci proistekao bi iz činjenice da će se proširiti postojeći fond naučno- teorijskog saznanja o ovom problemu.

5.2. Društvena opravdanost istraživanja

Ovo istraživanje i dobiveni rezultati omogućavaju široj zajednici da se bliže upozna s problemom socijalne uključenosti djece s teškoćama u razvoju i potrebom uključivanja većeg broja asistenata. Istraživanje će moći poslužiti i kao izvor informacija različitim profesijama (socijalni rad, psihologija, pedagogija itd), može poslužiti i kao priručnik asistentima u radu sa djecom s teškoćama u razvoju.

6. Vremensko i prostorno određenje istraživanja

Istraživanje je provedeno u periodu od marta do septembra 2021. godine na području Kantona Sarajevo.

Drugi dio

Teorijske osnove rada

1. Određenje djeteta s teškoćama u razvoju

Termin „teškoća“ odnosi se na objektivno definiranu ozljedu strukture ili funkcije i ovaj termin uključuje objektivni ili medicinski aspekt (Biondić, 1993). Dakle, radi se o jednom „datom“ elementu, koji se ne može izliječiti i prema današnjim saznanjima, radi se o ireverzibilnom elementu, kojeg treba smatrati sastavnim i permanentnim dijelom pojedinca. U „Priručniku za rad s djecom sa smetnjama u razvoju“ (2008.) navodi se da djeca s teškoćama u razvoju su djeca koja nisu u mogućnosti da postignu ili održe zadovoljavajući nivo zdravlja i razvoja ili čije zdravlje i razvoj se mogu značajno pogoršati bez dodatne podrške ili posebnih usluga u oblasti zdravstvene zaštite, rehabilitacije, obrazovanje, socijalna zaštita ili drugih oblika podrške. U literaturi (Miković, 2011: 104) se navode tri najčešća kriterija, odnosno aspekta u definisanju pojma djeteta s teškoćama u razvoju. Prvi, *medicinski* za osnovu u definisanju uzima uzorak nastanka invalidnosti, drugi, *socijalni* za osnovu definisanja uzima u obzir kriterij socijalne adaptacije, dok se u trećem, *pedagoškom* polazi od sposobnosti djeteta za usvajanje odgojnog i obrazovnog procesa.

1.1. Klasifikacija djece s teškoćama u razvoju

Populacija djece s teškoćama u razvoju, kao i osobe s invaliditetom, vrlo je heterogena. Obuhvata djecu s različitim oštećenjima iz čega prozilaze i različite klasifikacije, odnosno razvrstavanje, koje su neophodne posebno zbog mogućnosti adaptivnog funkcionisanja, ali i ostvarivanju prava na određenu pomoć društva. Prema „Pravilniku o utvđivanju preostale sposobnosti i razvrstavanju djece i omladine ometene u psiho-fizičkom razvoju KS“, prema vrsti i stepenu ometenosti u ovu grupu spadaju: djeca s oštećenjem vida, djeca s oštećenjem sluha, djeca sa poremećajem u govoru i glasu, djeca sa tjelenim oštećenjem, djeca sa psihičkom zaostalošću (lakog, umjereno težeg i teškog stepena), djeca sa kombinovanim smetnjama.

Dijete sa oštećenim vidom je ono dijete koje nema skoro nikakve ili ima ograničene ostatke vida koji mu ne omogućavaju kontaktiranje, vaspitanje i obrazovanje vidnim putem, zbog čega mu je potreban vaspitni tretman da bi se pravilno psiho-fizički razvijalo. Jedna pedagoška definicija glasi: „Slabovidnom djecom smatramo djecu i omladinu koja pod normalnim uslovima u redovnoj školi, isključivo zbog ograničenja vida i njegovih posljedica, ne mogu normalno da napreduju u usvajanju znanja, vještina i navika i da se normalno razvijaju“ (Gadžo-

Šašić, 2018). Među uzrocima koji su doveli do sljepoće na prvom mjestu se nalazi bolest, zatim povrede, pa nasljeđe. U tiflogiji (nauci o vaspitanju, obrazovanju i rehabilitaciji osoba sa oštećenim vidom) slijepe osobe se klasifikuju u odnosu na nekoliko kriterijuma: prema stepenu oštećenja vida, prema uzrastu u kojem je nastala sljepoća i prema uzroku nastanka sljepoće. Opšti problem svakog slabovidnog djeteta (bez obzira na stepen slabovidnosti) jeste primanje čulnih nadražaja putem organa vida. Sljepoća koja je nastala od rođenja, za razliku od ostalih poremećaja vida nastalih kasnije, ostavlja najdublji trag na čitav život djeteta. Takvo dijete nema nikakvo iskustvo u vizuelnom tragu u njegovom mozgu tako da su mu predstave siromašnije, riječi uniformnije, nedovoljne da opišu određene pojmove i sadržaje. Za razliku od poremećaja vida koji su nastali u kasnijem razvoju ili životnom dobu djeteta ostavljaju izvjesne senzorijske tragove u mozgu djeteta, što olakšava njegovu edukaciju i rehabilitaciju. Slijepo dijete, odnosno dijete koje ima redukovan vid, ne prima adekvatne informacije iz spoljašnjeg svijeta pa su zbog toga njegovi pojmovi i predstave nejasni, odnosno neodgovaraju stvarnosti, proizvod su subjektivnog doživljaja (sinteze). Djeca sa apsolutnom sljepoćom u većini slučajeva ne zaostaju u intelektualnom razvoju za djecom neoštećenog vida, jer sam gubitak vida nije u korelaciji sa nekim oštećenjima mozga. Međutim u slučajevima edukativne i socijalne zanemarenosti slijepa djeca znatno zaostaju u razvoju u poređenju sa djecom iz opšte populacije. Govor u slijepe djece se uglavnom nešto kasnije razvija u poređenju sa opštom populacijom, što se objašnjava činjenicom da je za razvoj govora, pored auditivnog čula, potrebno i čulo vida (vizuelni faktor). Dugo vremena se zadržalo shvatanje u teoriji i verbalnoj komunikaciji da slijepe osobe imaju razvijen mehanizam kompenzacije kojim savladavaju nedostatke slabovidnosti. Nakon više egzaktnih istraživanja došlo se do saznanja da se ne radi o kompenzaciji, već o dugotrajnoj, sistematskoj i intenzivnoj upotrebi preostalih čula, što dovodi do njihove savršene uvježbanosti i maksimalne iskorišćenosti (naročito čula dodira, čula sluha, kao i sposobnost pamćenja) (Gadžo- Šašić, 2018).

Dijete koje je slijepo predmete upoznaje osjetilom opipa, dio po dio, te upoznavanjem pojedinih dijelova predmeta stvara sliku o samom predmetu- ide analizom do sinteze (Mustać i Vicić, 1996). Jasno je kako takav način upoznavanja predmeta iziskuje mnogo više vremena zbog čega je nužno učeniku dati jasna i precizna pojašnjenja koristeći jasan rječnik (ovisno o djetetovoj dobi i intelektualnom statusu), s naglaskom na funkciju predmeta; izbjegavati detaljiziranje, opisivanja boja ili uspoređivanja po kriterijima koja su djeci nejasna ili nepoznata (npr. „To ti izgleda kao ono...“). Učeniku s oštećenjem vida potrebno je omogućiti da sjedi na najprimjerenijem mjestu u razredu, ali da mu se prilagodi rasvjeta radnih površina sukladno

njegovim potrebama (Velki, Romstein, 2015). Ukoliko je potrebno, učenik se mora obavijestiti o svim promjenama u organizaciji prostora (na primjer drugačiji raspored klupa, novi ormar, i slično). Kada govorimo o komunikaciji, asistent tokom razgovora treba voditi računa o sljedećem:

- Dobro usmjeriti pogled prema djetetu i obratiti mu se direktno.
- Ukoliko želi uputiti pitanje djetetu s oštećenjem vida, a rad se realizira u grupi, osloviti ga po imenu, kako bi znao da se postavljeno pitanje odnosi na njega.
- U početku (zbog nemogućnosti uspostavljanja kontakta očima) komunikacija između asistenta i djeteta s oštećenjima vida može biti otežana i nespontana.
- Pojedina djeca imaju dobre komunikacijske vještine, ali ne i sva!
- Uvijek se predstaviti i pozdraviti dijete s oštećenjem vida.

Asistent neće pogriješiti ukoliko:

- Sve vizualne sadržaje opiše (što je na slici, fotografiji)
- Pisane sadržaje pročita (ukoliko je to za pojedini zadatak ili aktivnost značajno)
- Pri napuštanju prostorije ili pri promjeni mjesta u samoj prostoriji pozdravi učenika s oštećenjem vida i najavi svoj odlazak.
- U situacijama, kada neverbalni dio komunikacije (primjerice izraz lica, koji nadopunjuje rečeno i daje mu drugi smisao) izazove reakciju grupe učenika potrebno je verbalno pojasniti što se u grupi desilo te je izazvalo smijeh, komentare i slično (Velki, Romstein, 2015).

Kada je riječ o nastavnim metodama u radu sa djecom s oštećenjima vida, asistenti se najčešće služe sljedećim metodama u individualnom radu:

1. Metodom usmenog izražavanja, pri čemu je važno provjeravati razumije li dijete izgovoreno. Gramatički pravilan govor, mirnog tona, artikulacijski „čist“ govor, dobre intonacije i ritma ima pozitivan učinak na učenika s oštećenjem vida;
2. Metodom razgovora- kada se učeniku daju upute, potrebno je biti konkretan u tome, precizan i kratak, npr. umjesto „ovdje“ ili „tamo“, koristite „ispred tebe“, „s tvoje lijeve/ desne strane“;
3. Metoda pisanih i ilustrativnih radova gdje učenik dopunjava rečenicu, upisuje riječi i odgovara na pitanje tako da s listića na Brailleovom pismu čita zadatak i na posebnom papiru čita tražene riječi ili odgovore, a ispred svakog odgovora piše redni broj zadatka

(ne prepisujući pitanja). Također, učenici koji su slijepi ili visoko slabovidni mogu izrađivati tablice i dijagrame pomoću Brailleova stroja ili prijenosnog računala. Učenici koji su slabovidni za pisanje koriste se običnim ili posebnim bilježnicama, a mogu se koristiti i posebno pripremljenim listovima papira s jače otisnutim crtama i većim proredom na bijeloj ili žućkastoj podlozi. Pišu pisaljkom (mekana olovka ili kvalitetan flomaster) koja ostavlja deblji trag. Važno je naglasiti kako slabovidni učenici za crtanje i slikanje upotrebljavaju isti pribor kao i videći učenici, ali im je potrebno omogućiti više vremena za rad;

4. Metodom demonstracije koja omogućuje učenicima s oštećenjima vida uspješnije funkcioniranje u razredu. Kod te je metode potrebno koristiti se stvarnim predmetom o kojem govorite kad god je to moguće, a zatim koristiti reljef, crtež ili sliku lišenu detalja, tj. shemu (za slabovidne). Kod demonstracije pokreta i radnji, učenik s oštećenjem vida treba biti model. Predmet koji se demonstrira potrebno je dati učeniku u ruke uz dodatno govorno pojašnjenje i ostaviti mu dovoljno vremena za doživljaj ostalim osjetilima (Velki, Romstein, 2015). Sliku je potrebno opisati i objasniti prvo u cjelini, a zatim pojedine dijelove. Prije gledanja nekog filma, videoisječka, potrebno je usmeno učeniku objasniti sadržaj koji će se prikazivati. Isto tako, karte, sheme, dijagrami, tablice za učenika s oštećenjem vida trebaju biti jednostavni, reljefni i oštrog kontrasta (Velki, Romstein, 2015).

Oštećenja govornog jezika prepoznatljiva su već na prvi pogled, posebno ona koja se odnose na teži oblik oštećenja komunikacije. Odstupanje od normalnog govornog jezičkog razvoja je relativno česta pojava. Djeca sa poremećajima u govoru su ona čiji je govor nerazumljiv, ne odgovara njihovom uzrastu, gramatički i sintaktički neizgrađen, sa konvulzivnim smetnjama u mehanizmu i automatizmu govora, zbog čega im je potrebno obezbjediti posebnu zaštitu, liječenje vaspitanje i obrazovanje. Posljedice govornih poremećaja mogu biti brojne, posebno u težim slučajevima gdje je onemogućeno ili veoma otežano komuniciranje, što sužava socijalne kontakte i predstavlja smetnju u intelektualnom razvoju i socijalnoj integraciji takve osobe (Gadžo- Šašić, 2018).

Specifične teškoće učenja jesu heterogena skupina poremećaja koji se manifestiraju znatnim teškoćama u savladavanju i upotrebi slušanja, govora, čitanja, pisanja, zaključivanja ili matematičkih sposobnosti, uz prosječnu ili iznadprosječnu inteligenciju. Specifični poremećaj čitanja (disleksija) je teškoća iščitavanja i razumijevanja pročitane riječi i pravilnog pisanja riječi. Učenik zamjenjuje slova koja sliče zvučno ili slično izgledaju (d-b, b-h, i-l, š-ž,m-n) te

ispušta slogove i dijelove riječi. Poremećaj u pisanju (disgrafija) je djetetova nesposobnost da savlada vještinu pisanja (prema pravopisnim načelima određenoga jezika) koja se očituje u mnogobrojnim, trajnim i tipičnim pogreškama. Specifični poremećaji u vještini računanja (diskalkulija) odnosi se na teškoće usvajanja matematičkih vještina i utječe na matematičko računanje. Može utjecati na sposobnost pamćenja matematičkih podataka, na pojam vremena, novca i drugo. Kod podrške djeci sa poremećajima u govoru u školskom okruženju potrebno je:

- Koristiti različite vrste podražaja kod obrade novih sadržaja: vidne, dodirne;
- Provjeravati je li dijete razumilo sadržaj, pojmove, definicije;
- Dati dodatna objašnjenja izbjegavajući učenikovo čitanje na glas ili pisanje na ploči pred razredom (osim ako učenik ne izrazi tu želju);
- Koristiti prerađene, sažete, jednostavnije tekstove (i kod čitanja lektire valja pripremiti jezičnu prilagodbu);
- U udžbeniku jasno označiti bitna mjesta: rečenica, pravilo, primjer, slika;
- Koristiti konkretne primjere, slike, povezane s poznatim sadržajem;
- Koristiti slikovne podsjetnike u učenju;
- Pomoći učeniku savladati tehniku vizualizacije i bržeg zapamćivanja;
- Pomoći učeniku učiti pomoću kongnitivnih mapa koje će učenik samostalno izrađivati po područjima koje uči;
- Opažaju učenikovo ponašanje tijekom izvođenja zadatka;
- Koristiti različite oblike grupnog rada kao podrška vršnjaka i učenje u timu;
- Koristiti različita sredstva u nastavi za savladavanje određenog gradiva kod učenika s teškoćama u učenju;
- Provjeravati je li učenik zapisao domaću zadaću;
- Zapisivati važne poruke i događaje u učenikovu bilježnicu;
- Bojama označavati dijelove koje učenik treba prepisati i produljiti vrijeme;
- Isticati dobro napravljene stvari, a greške ispravljati kvalitetno (ne smije se pisati preko učenikovog rukopisa jer učenik mora uočiti i shvatiti pogrešku);
- Negativne primjedbe uvijek na kraju ublažiti pozitivnom motivirajućom primjedbom (Priručnik za pomoćnike u nastavi / stručne komunikacijske posrednike, 2014).

Dijete s intelektualnim teškoćama smatra se ono dijete koje je zbog zaostajanja u mentalnom razvoju, primarnog ili sekundarnog porijekla, u znatnoj mjeri usporeno u svom opštem razvoju i ograničeno u sposobnostima učenja, u prilagođavanju zahtjevima društvenog života i rada, te

mu je usljed toga, neophodna zaštita, njega, vaspitanje, obrazovanje i osposobljavanje za rad pod posebnim uslovima. Djeca s intelektualnim poteškoćama se uglavnom klasifikuju u četiri grupe:

- a) *Laka mentalna zaostalost* kod koje je količnik inteligencije između 50 i 70. Ova djeca se pod posebnim uslovima mogu vaspitavati i obrazovati (u specijalnim školama) i profesionalno osposobljavati za određene poslove. Njihova socijalizacija može biti sasvim uspješna. U populaciji mentalno zaostale djece učestvuju sa 75- 85%;
- b) *Umjereno mentalno zaostala djeca* su ona koja imaju količnik inteligencije između 35 i 50. Ova djeca su sposobna da stiču elementarne navike i brinu o svojim osnovnim potrebama, osposobljavaju se za jednostavniji rad i mogu se prilagoditi osnovnim zahtjevima društvenog života.
- c) *Teže mentalno zaostala djeca* su ona koja imaju količnik inteligencije između 20 i 35. Ova djeca se ne mogu školovati, ali su u mogućnosti, da pod specijalnim uslovima i tretmanom, savladaju elementarne higijenske navike i navike samoposluživanja, kao i da obavljaju najjednostavnije radne aktivnosti. Ovakva djeca smještaju se u ustanove socijalne zaštite;
- d) *Teško mentalno zaostala djeca* su ona koja imaju količnik inteligencije manji od 20. Ovo je najteži stepen ometenosti u razvoju zbog čega su doživotno upućeni na pomoć i staranje drugih (Lakićević, 2012:58).

Djetetu će se olakšati usvajanje sadržaja ako se da više vremena za razumijevanje informacija. Kako bi se pomoglo djetetu da pohrani informacije u kratkoročnom pamćenju, treba se pružiti govorna uputa koja ga navodi, ali ne daje gotova rješenja, te poticati razmišljanje. U olakšavanju teškoća premještanja informacija iz kratkoročnog u dugoročno pamćenje asistent se koristi sljedećim strategijama upamćivanja, organizacija, grupisanje informacija/ pojmova u kategorije (npr. biljke, životinje, prijevozna sredstva) te otkrivanje „logike“, odnosno pravila u informacijama koje učenik treba zapamtiti. Učenike s intelektualnim teškoćama moguće je naučiti da grupiraju čestice gradiva koje pripadaju istoj kategoriji, koju dijete već pozna (npr. divlje životinje- domaće životinje). Ako su te kategorije djetetu dobro poznate i konkretne, učenik će se njima koristiti kada treba ponoviti gradivo ili ga izložiti. Razvrstavanje informacija u neke, za dijete logične i poznate skupine, omogućava lakše pamćenje i lakše ponavljanje gradiva; učenje „ korak po korak“: od osnovnog i najvažnijeg do obogaćivanju sadržaja novim podacima; korištenje medijatora: stvaranje nove veze ili asocijacije među dijelovima gradiva ili pojmovima, koja će pomoći učeniku da lakše upamti informacije. To može biti stih, sličica ili

igra riječima koja će učenika uvijek podsjetiti na pojam ili pravilo kojim se mora u određenom trenutku koristiti. Djeca s intelektualnim teškoćama ne mogu sama stvoriti takvu asocijaciju pa je dobro da mu se u tome pruži podrška; ponavljanje: djeca s intelektualnim teškoćama, kao i djeca niže kronološke dobi, ne koriste se ponavljanjem kao strategijom upamćivanja. Ako je gradivo organizirano i raščlanjeno te ako se postupno usvajalo, dijete možemo naučiti kako da se koristi strategijom ponavljanja koristeći usput i medijatore ako se njima u učenju koristilo. Ukoliko asistent želi pospješiti upamćivanje, mora dijete naučiti kako da odabere strategiju ponavljanja, kada da se njome koristi i kako da je usmjeri. Teškoće održavanja pozornosti koje se odnose na navikavanje, selektivnu pažnju i koncentraciju posebno su izražene kod djece s intelektualnim teškoćama osnovno školske dobi. Navikavanje je proces tijekom kojega dijete obraća sve manje pažnje na pojedine, nevažne podražaje jer dolazi do zasićenja. Prosječno dijete je tada posebno isključiti podražaj na koji se naviklo i usmjeriti pažnju samo na bitne informacije. Djetetu s intelektualnim teškoćama pozadinski zvukovi, vidni položaji i slično odvrću pažnju od važnih informacija. Stoga je nužno da djetetov radni prostor bude lišen suvišnih detalja te da dijete sjedi u prvoj klupi ili najbliže učitelju. Selektivnost je drugi aspekt pozornosti. Asistent usmjerava pažnju na bitne aspekte/ informacije učeniku te će time znatno olakšati upamćivanje. Usmjeravanje se učinkovito postiže doziranjem podražaja. Kada asistent uspije pronaći način da djetetovu pažnju usmjeri na bitnu informaciju, brzina će učenja rasti. To čini verbalnim vođenjem, odnosno navođenjem pažnje na bitne elemente. Koncentracija je sposobnost usmjeravanja pozornosti na određeni zadatak tokom dužega vremenskoga perioda. Neosporno je da će učenje biti brže i bolje što je učenik sposobniji koncentrirati se na zadatak (Velki, Romstein, 2015).

Autistični sindrom predstavlja jedan od najtežih psihičkih poremećaja (mnogi stručnjaci smatraju da se radi o duševnom oboljenju, neki od njih ga shvataju kao najraniju formu shizofrenije), nepoznate etiologije, koji se javlja u najranijem djetinjstvu. U dječjoj psihologiji ovaj termin je uveo 1943. godine Leo Kanner opisujući novi klinički sindrom pod nazivom „rani infantilni autizam“, izdvojivši ga iz grupe oligofrenija sa jedne strane i grupe dječjih shizofrenija, sa druge strane. Prvi znaci poremećaja mogu se zapaziti još u prvoj godini života, ali se najčešće javljaju krajem druge i početkom treće godine kod zdrave, bistre djece koja su se do pojave bolesti sasvim normalno razvijala i normalno kontaktirala. Klinička slika autistične djece se mijenja sa uzrastom djeteta, a faza oboljenja karakterišu:

- a) *Poremećaji odnosa sa ljudima* se ispoljava kroz nezainteresovanost za prisustvo i odsustvo roditelja, povlačenje iz igre, osamljivanje, neodazivanje na poziv po imenu; u

razvijenoj fazi ove poteškoće kod većine djece postoji potpuno odstupstvo svakog kontakta, slušanja, izvršavanja naloga, dijete živi u svom svijetu, usmjereno na besciljne radnje i pokrete, povremeno jako uznemireno, nesposobno da se samo hrani, oblači, čuva od opasnosti. Ako je tok povoljan dolazi do pozitivnih promjena: dijete počinje ponovo da se vezuje za roditelje, da reaguje na pohvale ili grdnju strahom, tugom ili agresijom, počinje da se interesuje za okolinu, da izvršava mnoge naloge, da pokazuje radost. I kod najboljeg ishoda i dobrog uključivanja ili savladavanja školskog gradiva u specijalnim školama, kod adolescenta ili odraslog djeteta s autizmom, ostaje izmijenjen socijalni kontakt zbog nedovoljnog uviđanja tuđih osjećanja, određenih normi i obaveza i povremenih ispada socijalno neprilagođenog i neprihvatljivog ponašanja;

- b) *Poremećaji govora* se javljaju kao trajno ili prolazno gubljenje ili se ne razvija;
- c) *Poremećaji u motornoj sferi* koji se izražavaju kroz čestu motornu uznemirenost, besciljno trčanje, skakutanje ili pak pretjerano mirovanje. Savremeni pristup liječenju i osposobljavanju autistične djece i omladine izlazi sve više iz okvira zdravstvenih ustanova i njega sprovodi multidisciplinarni tim stručnjaka. Osposobljavanje djece s autizmom za život u porodici i rad pod određenim uslovima je moguće. Rad sa ovom djecom zahtjeva dug vremenski period, ogromno strpljenje i spremnost da se za svaki mali uspjeh utoši mnogo truda i vremena (Lakićević, 2012:59-60).

Asistentu kod pružanja podrške učenicima sa autizmom se preporučuje pristup primjene vizualnih pomagala (Shearer, Butcher i Pearce, 2006). Učenici često očituju relativno jake strane u konkretnom mišljenju, mehaničkom zapamćivanju te razumijevanju vizualno prostornih odnosa, a teškoće u apstraktnom mišljenju, socijalnoj spoznaji, komunikaciji i pažnji. Jedna od prednosti korištenja vizualnih pomagala je u tome što se njima učenici mogu služiti tako dugo koliko im je potrebno radi procesuiranja informacija. Nasuprot tome, usmena je informacija prolazna: kada se jednom izgovori, poruka više nije dostupna. Primjena vizualnog potkrjepljivanja olakšava pojedincu da se usredoči na poruku.

Asistent treba da zna da su vizualni poticaji vrlo korisni pa ih je moguće primijeniti za:

- Organiziranje aktivnosti učenika (dnevni rasporedi, mini rasporedi, liste provjere aktivnosti, planeri i ploče s izborom aktivnosti);
- Osiguravanje pravila ili uputa za učenika (vizualno isticanje razrednih dužnosti, registar, kartica s pravilima u svezi sa specifičnim zadacima i aktivnostima, slike i pisane upute za učenje novih informacija);

- Pomaganje učeniku oko razumijevanja organizacije okruženja (označavanje predmeta, posuda, natpisa, popisa, tablica i poruka);
- Poticanje primjerenog ponašanja (objavljivanje pravila i njihovo slikovito prikazivanje radi priopćavanja pojedinih faza postupanja) i
- Poučavanje socijalnih vještina (slikovito prikazivanje društvenih priča) (Velki, Romstein, 2015).

Također, poželjno je da asistent konkretno pohvali dijete/ osobu (npr. „Tačno si riješio ovaj matematički problem“). Kada je riječ o usmenim uputama i zadacima koje učenik treba riješiti, asistent treba da raščlani na manje cjeline, te u tekstu ili zadatku ističe bitno od nebitnog (podcrtavanjem, prekrivanjem dijela i slično). Pored školskih obaveza svakako je poželjno pozivati djecu na druženje, u dogovoru s učiteljem/ nastavnikom izmjenjivati se suigrači i osmišljavati igre koje bi svima bile zanimljive.

2. Asistencija kao oblik podrške djetetu s teškoćama u razvoju

Asistent je osoba koja pruža podršku i pomoć u realizaciji nastavnog i vannastavnog procesa u odgojno-obrazovnoj ustanovi, pritom sarađujući sa nastavnicima/ odgajateljima, svim učenicima/ djecom (djecom s teškoćama u razvoju), roditeljima, edukatorima- rehabilitatorima, pedagoškom službom i menadžmentom odgojno- obrazovne ustanove (Udruženje Život sa Down sindromom, 2011). Asistent je osoba koja provodi individualni rad s učenicima s teškoćama u razvoju, ostvarajući pritom dvostruku ulogu: pomaže učenicima u usvajanju odgojno-obrazovnih sadržaja te posreduje u uspostavljanju interakcije među učenicima s teškoćama u razvoju i ostalim učenicima u razredu. Slično tome, Igrić, Kobetić i Lisak (2008) navode kako je asistent osoba čija je glavna zadaća „ neposredna podrška učenicima s teškoćama u razvoju, kojom im se pomaže u uključivanju u razredni kolektiv te savladavanju socijalno-psiholoških prepreka i nastavnih sadržaja“. Drugi autori dodaju još kako asistenti u nastavi nastoje omogućiti djetetu s teškoćom u razvoju da postane neovisan u učenju u što većoj mjeri te pomažu podići standard dostignuća djece s posebnim obrazovnim potrebama (Halliwell, 2003). Dakle, u najširem smislu riječi asistenti pružaju različite vidove podrške koja ima za cilj da olakša svakodnevno funkcionisanje djece s teškoćama u razvoju. Temeljni cilj implementacije asistenta jeste olakšavanje procesa inkluzije djece s teškoćama u razvoju u primarno obrazovanje, kao i povećanje same mogućnosti upisa djece s teškoćama u razvoju u redovne škole, a kasnije uključivanje u sve ostale socijalne sfere života. Asistenti, također doprinose uspješnijoj socijalizaciji djece s teškoćama u razvoju, jer kroz aktivnosti podstiču

prihvatanje različitosti. Konačni cilj je stvaranje inkluzivnog okruženja, a sve u cilju uključivanja djece s teškoćama u zajednički život u kojem participiraju djeca različitih sposobnosti i potreba. Ostali razlozi za uključivanje asistenta u nastavi, ali i u pružanju podrške u svakodnevnom funkcionisanju, su: 1) učiniti provedbu inkluzivnog obrazovanja kvalitetnijom i realnijom u našem obrazovnom sistemu; 2) doprinijeti ostvarivanju prava djece na kvalitetno obrazovanje; 3) omogućiti podršku i pomoć u radu djeci s teškoćama u razvoju; 4) stvoriti podsticajno i podržavajuće okruženje u školi za svu djecu; 5) omogućiti podršku i pomoć nastavnicima koji rade u inkluzivnim odjeljenjima; 6) omogućiti podršku i pomoć nastavnicima koji rade u inkluzivnim odjeljenjima pri organizaciji i realizaciji vannastavnih aktivnosti; 7) pomoć i podrška u realizaciji IPP-a; 8) Zakon i pedagoški standardi predviđaju njihovo uključivanje; 9) podići kvalitet nastave u prekobrojnim odjeljenjima; 10) kvalitetnija primjena individualizacije u radu (Udruženje Život sa Down sindromom, 2011). Pored navedenog uključivanje asistenta treba da ima za cilj stvaranje podržavajuće sredine koja će nakon obrazovnog procesa prepoznati sposobnosti i mogućnosti djece s teškoćama u razvoju kao ravnopravnih članova zajednice. Dakle, uvođenje asistenta ima za cilj olakšati integraciju djece s teškoćama u razvoju u sve sfere života.

2.1. Uloga i dužnosti asistenta

Iako je u BIH pojam asistent relativno nova pojava, u svijetu se asistenti počinju afirmirati kao zasebno zanimanje. Zajedno s nastavnikom, asistent stvara ozračje u kojemu djeca uče i razvijaju se do svog punog potencijala. Iako asistenti nemaju mogućnosti odlučivati šta i kako će se učiti, oni zajedno s nastavnikom djeluju kao „most“ između učenika i kurikuluma, odnosno oni brinu o tome da djeca nauče sve što je predviđeno planom i programom, a što im kasnije može koristiti u samostalnom funkcionisanju (Bentham, Hutchins, 2006). Bentham i Hutchins u „Praktičnim savjetima za asistente“ navode da je uloga asistenta prvenstveno pružanje podrške učenicima s teškoćama u razvoju te navode neke konkretne uloge asistenata kao što su:

- Davanje i pojašnjavanje uputa
- Motiviranje i poticanje učenika
- Uspostava toplog i podržavajućeg odnosa s drugom djecom
- Promicanje i poticanje djetetova samopouzdanja i neovisnosti
- Poticanje učenika da postavlja vlastite ciljeve i samoprocjene
- Pomoć učeniku u učenju i praćenju nastave.

S druge strane, Tyrer i saradnici (2004) smatraju kako uloga asistenta može biti pružanje specifične pomoći i podrške pojedinom učeniku s teškoćama u razvoju ili on može imati općenitu ulogu pomaganja u razredu ili školi. Kako ne bi govorili o ulozi asistenta samo kao vanjski promatrači njihova rada, Tyrer i saradnici proveli su na sveučilištu u Plymouthu diskusiju s asistentima o tome kako oni sami vide svoj posao i svoju ulogu asistenata. U okviru te diskusije asistenti su utvrdili svojih pet glavnih uloga i odgovornosti. Kao prvu ulogu asistenti navode pružanje podrške u učenju i proučavanju na način da nastoje prilagoditi određene aktivnosti i sadržaje djetetovim mogućnostima i načinu na koje dijete uči. Kao drugu ulogu asistenti navode uspostavljanje pozitivnih odnosa i komunikacije s djecom, nastavnikom, roditeljima i ostalim članovima školske zajednice na što se nadovezuje i uloga saradnje s nastavnicima i roditeljima te spremnost na prihvatanje savjeta i pomoći od drugih. Nadalje, asistenti smatraju da je njihova uloga i briga o materijalima koji su učeniku potrebni za nastavu te briga o vlastitom stručnom usavršavanju.

Prilagodba organizacije rada asistenta na kontekst Bosne i Hercegovine razlikuje tri koraka koja kandidati moraju proći kako bi postali asistenti: intervju i selekcija kandidata, trening te rad u razredu. Trening se sastoji od osnovne edukacije u trajanju pet dana o posebnostima rada sa učenicima s teškoćama u razvoju, grupne supervizije i literature za asistente u nastavi. U sklopu modela podrške edukacijskom uključivanju učenika s teškoćama u razvoju u redovni sistem odgoja i obrazovanja, moraju biti zadovoljeni slijedeći uvjeti kako bi se asistent mogao uključiti u direktan rad u razredu: potreba škole za rad asistenta, spremnost roditelja učenika sa poteškoćama u razvoju za podršku učeniku, osigurani članovi Mobilnog stručnog tima za kontinuiranu podršku učiteljima i asistentu te redovna supervizija asistenata.

Izvorni engleski model ističe kako asistent, čija je zadaća raditi sa učenicima s teškoćama u razvoju, ima pristup nizu izvora kojima zadovoljava vlastite potrebe i to pristup informacijama o teškoćama u razvoju i specifičnostima učenika kojem pruža podršku, pristup informacijama o metodama i strategijama rada koje će dati najbolji mogući rezultat u radu sa određenim učenikom, pristup članu mobilnog stručnog tima, učitelju ili drugom asistentu koji mu može dati smjernice ili odgovoriti na pitanja, pristup informacijama o ulozi asistenta u pružanju podrške učeniku s teškoćama u razvoju, pružanju podrške učitelju, njegovoj ulozi u kreiranju nastavnog plana i programa i pružanju podrške školi (Halliwell, 2003). Prisustvo asistenta je bitno za usmjeravanje učenika, održavanje koncentracije i pažnje na času, pomaganju u rješavanju različitih nastavnih zadataka prema prilagođenom nastavnom planu i programu te potrebama učenika. Asistent u nastavi je uključen u direktan rad sa učenika, a nikako ne umjesto

učenika (Halliwell, 2003). Svaki asistent u nastavi treba imati jasan opis poslova u kojemu se opisuju obaveze i zahtjevi koji će biti postavljeni pred njega. U opisu poslova potrebno je istaknuti sa koliko će učenika asistent raditi direktno. Opis poslova je uobičajeno pisati generalno budući da je takva priroda posla da je gotovo nemoguće u potpunosti predvidjeti potrebe svakog pojedinog učenika za duže vremensko razdoblje. Sukladno tome osoba koja je kandidat za asistenta treba biti fleksibilna, strpljiva, tolerantna i samoinicijativna (Alcott, 1997). Asistent je dužan raspitati se o ponuđenim dodatnim treninzima kod članova Mobilnog stručnog tima ukoliko se ne osjeća kompetentan za individualni ili grupni rad sa učenicima s teškoćama u razvoju (Halliwell, 2003). Konačni cilj treba da bude sticanje sposobnosti za što samostalniji život djeteta s teškoćama u razvoju uz isticanje sposobnosti djeteta.

Iako je u svijetu već uobičajeno praktikovanje rada asistenata u nastavi, za Bosnu i Hercegovinu takav način rada predstavlja novi oblik podrške u inkluziji učenika s teškoćama u razvoju u redovni sistem odgoja i obrazovanja. Nakon završene škole, na žalost, uloga asistenta za djecu koja se nisu zbog specifičnosti teškoća u potpunosti osamostalila za život i rad, preuzimaju roditelji. Obzirom da u današnjim razrednim odjeljenjima postoji velik broj učenika, učenika s teškoćama u razvoju (kojih je nekad 2-5 u jednom razredu), uvođenjem asistenta u nastavi, osiguravaju se adekvatni uvjeti školovanja. Asistent u nastavi pruža tehničku pomoć i podršku u zavisnosti od djetetovih mogućnosti, a sve sa ciljem postizanja što većeg stepena samostalnosti djeteta. Poslove i zadatke asistenta određuje stručni tim škole uz pomoć spoljnih saradnika i uz konsultacije sa roditeljima djeteta; asistent pruža tehničku pomoć, roditelj ukazuje na posebnosti, a stručni tim škole određuje nivo podrške pojedinom učeniku.

Svakodnevne dužnosti asistenta u praksi koje se podrazumijevaju da obavlja, a nisu navedene u literaturi su :

- Dolazi 10 minuta prije učenika u školu;
- Učenika dočekuje vani, prihvaća ga od roditelja ili organiziranog prijevoza;
- Omogućava mu ili olakšava kretanje;
- Priprema učenika za ulazak u učionicu (pomoć pri skidanju jakne i sl.);
- Pomaže pri toaletu;
- U učionici učenika smješta na mjesto, priprema knjige, pribor;
- U dogovoru s učenicom, ili s učiteljem, stručnim saradnikom, zapisuje potrebne nastavne sadržaje, prepisuje s table;

- Asistent pomaže učeniku u rukovanju priborom za geometriju ili crta umjesto učenika, također i u likovnom priprema učeniku sav pribor, pridržava ruku učenika;
- Asistent potiče učenika, usmjerava ga na nastavi- pridržava udžbenik, fiksira radne listiće ili bilježnice na podlogu;
- Pomaže pri izvedbi praktičnih radova prema uputama nastavnika;
- Na času TZK sudjeluje s učenikom u aktivnostima koje učenik može obavljati;
- Za vrijeme odmora donosi užinu, odvodi učenika do toaleta ako je potrebno, premješta učenika u drugu prostoriju. (www.udrugapuz.hr)

Asistent treba poznavati osnovne informacije o djetetu s kojim radi i njegovom porodičnom okruženju te biti upoznat s ciljevima i očekivanjima roditelja. Asistent redovno surađuje s roditeljima učenika. Saradnja se odvija preko sastanaka, informativnih razgovora, preko komunikacijske bilježnice „informatora“, ili drugim oblicima komunikacije prema dogovoru. Saradnja asistenta sa stručnjacima i zajednicom važna je jer savjetovanjem sa stručnjacima edukacijsko-rehabilitacijskog i sličnog profila, asistenti povećavaju vlastite stručne kompetencije. Ta saradnja također se odnosi na uspostavu saradnje s raznim udruženjima i savjetovalištimama koja asistentima mogu pomoći u njihovom radu. Asistenti unutar škole u kojoj su zaposleni surađuju s defektologom, psihologom i pedagogom i zajedno s njima odabiru metode i oblike rada koje su najprikladnije za rad s pojedinim učenikom. U okviru saradnje asistenta sa stručnjacima edukacijsko-rehabilitacijskog usmjerenja razvijena je praksa supervizije za asistente koju vode koordinatori za asistente. Ta praksa podrazumijeva susrete asistenata i koordinatora koji se odvijaju jednom mjesečno i tu asistenti imaju priliku razgovarati o svojim iskustvima u radu iz proteklog mjeseca i također poslušati iskustva drugih kolega asistenata. Na taj način stvara se određena „mreža učenja“ u kojoj asistenti uče jedni od drugih i od svoga supervizora, razmjenjuju iskustva i ideje i na taj način obogaćuju svoj rad. Asistenti se na tim susretima mogu obratiti supervizoru za pomoć i savjet ako su naišli na neke prepreke i nedoumice u svom radu i zajednički pronaći rješenje za postojeći problem. Asistent u saradnji s nastavnikom prikuplja i dokumentira radove učenika s kojim radi, što se kasnije koristi za evaluaciju rada učenika te ocjenjivanje nastavnog procesa. Asistent treba pohvaliti učenika za napredovanje dajući jasno objašnjenje o tome što je dijete dobro napravilo. Osim toga, asistenti su dužni voditi bilješke o učenikovom ponašanju, njegovom radu na nastavi i svim bitnim događajima u školi.

2.2. Značaj stručnog usavršavanja asistenata

Stalno profesionalno usavršavanje danas je sastavni dio svakog zanimanja pa tako i asistenta. Stručno usavršavanje asistenata odnosi se na unaprjeđivanje vlastitog rada kroz pohađanje seminara i stalno informisanje o najnovijim saznanjima koja se tiču njegove prakse i rada s djecom s teškoćama u razvoju. Prije nego što asistent bude uključen u rad u inkluzivnom odjeljenju, potrebno je da prođe edukaciju u trajanju od najmanje 50 sati obuke (predavanja, vježbe, zadaće) sa predavačima- stručnjacima iz oblasti pedagogije, socijalne pedagogije i psihologije i 50 sati prakse u inkluzivnom odjeljenju. Stručno usavršavanje asistenata provodi se u Udruženju „ Dajte nam šansu“.

Kroz edukaciju asistenti se upoznaju sa mnogim temama od važnosti za ovu oblast. U okviru teme koja se odnosi na *principe inkluzije i pravni okvir* polaznici edukacije usvajaju znanje o osnovama inkluzije i inkluzivnog obrazovanja, pretpostavkama i njihovim principima. Također se upoznaju sa različitostima, odnosno sa stereotipima i predrasudama kao važnim barijerama kvalitetne provedbe inkluzije i inkluzivnog obrazovanja. Naglasak se stavlja na korištenje adekvatne terminologije u ovom području i na specifičnosti razvoja djece s teškoćama u razvoju u funkciji odgojno obrazovnog rada. Cilj analize ove teme je da se polaznici edukacije osnaže u području specifičnosti razvoja djece s teškoćama u razvoju, ali i sticanje relevantnog znanja koje će biti u funkciji njihovog budućeg rada u inkluzivnom odjeljenju.

Razumijevanje procesa koji prethode stvaranju programa prilagođenog specifičnom djetetu te njihovoj važnosti u cjelokupnom odgojno-obrazovnom radu s djetetom ostvaruje se kroz edukaciju na temu „Izrada funkcionalno-dinamičkog profila djeteta“. Asistenti se također osposobljavaju za kreiranje individualnog plana i programa za rad sa djetetom s teškoćama u razvoju, te se upoznaju sa najznačajnijim područjima upravljanja razredom. Polaznici edukacije se osnažuju u polju rada sa roditeljima, a posebno pri građenju partnerstva između porodice i škole (Udruženje Život sa Down sindromom, 2011). Naposljetku, važno je napomenuti kako asistenti u radu s učenicom moraju „dozirati“ svoju pomoć i podršku, što znači da asistenti trebaju naučiti prepoznati u kolikoj mjeri je učeniku pomoć potrebna kako ga se ne bi ograničilo u njegovu osamostaljivanju. Pojedina istraživanja pokazuju kako odnos „jedan- na- jedan“, kada asistent pomaže samo jednom učeniku s teškoćama u razvoju, ponekad može rezultirati djetetovom ovisnošću o asistentu. Kako bi se riješio taj problem predlaže se proširenje asistentove uloge, odnosno da asistent može pomagati i drugoj djeci u razredu koja trebaju nekakvu pomoć ili objašnjenje. Slično tome, Farrell, Balshaw i Polat (2000) predlažu pružanje

pomoći „iz daljine“. To znači da asistent, u situacijama kada dijete s teškoćama u razvoju može samo raditi, kružiti po učionici i bude na raspolaganju i drugim učenicima koji trebaju nekakvu pomoć. Na taj način može se izbjeći pojava da se djeca s teškoćama u razvoju osjećaju „obilježeni“ jer imaju asistenta ili da se na taj način naglašava njihova teškoća.

2.3. Značaj asistenta za dijete s teškoćama u razvoju u procesu pohađanja nastave

Značaj asistenta u nastavi kao nositelja inkluzivnog procesa postaje sve važniji u školama u svijetu. Također u BiH sve se više naglašava njihov značaj u nastavnom procesu. Razmatranje ovog pitanja važno je jer brojna istraživanja pokazuju pozitivan utjecaj asistenta na inkluziju djece s teškoćama u razvoju. Koja je uloga asistenta u BiH još je u nastajanju i još uvijek je nedovoljno definirana, potrebno je razjasniti njihovu ulogu kao zaposlenika određene škole. Da bi dobro obavljali svoj posao asistenti bi trebali znati što se tačno od njih očekuje (Estelle Moris, 2000). Pritom predlaže razmatranje sljedećih sastavnica: politiku škole, kriterije zapošljavanja, opis radnog mjesta te uvođenje uspješnih kandidata u rad. Ukupna politika škole važna je za razvoj dobre prakse u odnosu na rad asistenta jer upravo ta opća politika škole može potaknuti ili ograničiti učinkovite načine rada asistenta. Škole koje shvataju važnost asistenta i njihov doprinos radu škole i samim tim i veću uključenost djece s teškoćama u razvoju u istu, imaju jasnije viđenje njihove funkcije. U BiH se najčešće zapošljavaju putem privremenih ugovora jer najčešće pružaju pomoć i podršku učenicima s teškoćama u razvoju. Za razliku od BiH u razvijenim zemljama asistenti su stalni zaposlenici škole i kao takvi lakše se mogu osjećati dijelom školskog tima i samim time osjećati veću predanost svome poslu (Morris, 2000). Jasan i tačan opis posla trebao bi biti pravo svakog zaposlenika pa tako i asistenta u nastavi. Takav opis posla pomogao bi u razjašnjavanju i preciznijem određivanju uloge asistenta koja nije jasno definisana te unosi zbunjenost u saradnju između nastavnika i asistenta te u ulogu jednog i drugog. Također u dovoljnoj mjeri ne postoji definisane razlike između asistenta koji pruža podršku djeci s teškoćama u razvoju koja su obuhvaćena obrazovnim procesom, odnosno asistenata u nastavi i personalnog asistenta koji može i treba biti uključen u pružanje podrške u svakodnevnom funkcionisanju djeteta/osobe s invaliditetom koja je završila proces obrazovanja, a kojoj zbog specifičnosti invaliditeta je neophodna podrška druge osobe. Na žalost ulogu personalnog asistenta nakon obrazovanja najčešće preuzima neko od najbližih članova porodice koji zbog kontinuirane brige o članu s poteškoćama/invaliditetom također nije u mogućnosti ravnopravno participirati u mnogim društvenim sferama. Sve navedeno dodatno pridonosi činjenici da su porodice djece s teškoćama u razvoju u većem riziku od siromaštva i socijalne isključenosti.

Treći dio

1. Socijalna is/uključenost i djeteta s teškoćama u razvoju

Siromaštvo, marginalizacija, diskriminacija, loši životni uslovi, nemogućnost učešća u raspodjeli dobara, neravnopravnost, nejednakost samo su neki od faktora socijalne isključenosti djece s teškoćama u razvoju i osoba s invaliditetom. Djeca s teškoćama u razvoju su nerijetko isključena iz pristupa dobrima (npr. pravo na novčanu naknadu), i uslugama (npr. pravo na obrazovanje), te samim tim uskraćeni su na mogućnost sudjelovanja na tržištu rada u zreloom dobu svoga života, odnosno teže ostvaruju zagarrantovana ljudska i socijalna prava. Stoga, djeca s teškoćama u razvoju imaju veće šanse da postanu taoci socijalne isključenosti samom činjenicom da ta djeca u procesu formiranja iziskuju veći angažman u poboljšanju i pospiješivanju njihovih mogućnosti, a koji će im omogućiti život dostojanstven čovjeku. Postoji niz faktora koji također, mogu uticati na produblivanje jaza socijalnog isključivanja i to:

- Nezaposlenost ili dugotrajna nezaposlenost roditelja djece s teškoćama u razvoju;
- Dijete bez jednog ili oba roditelja;
- Rastavljeni roditelji;
- Nasilje u porodici;
- Alkoholizam i narkomanija;
- Slaba ili nikakva obrazovanost roditelja;
- Neadekvatan obrazovni sistem;
- Marginalizacija, stigmatizacija i diskriminacija;
- Neadekvatna podrška i potpora kako same sredine u kojoj dijete živi, tako i čitave lokalne zajednice, pa i cijelog društva;
- Loša socijalna neosvještenost i komunikativna nesposobnost itd.

Socijalna isključenost predstavlja mnogo širi pojam od siromaštva. To je proces kroz koji se određene grupe ili pojedinci potiskuju na rub društva, sprječava ih se u njihovim nastojanjima da žive pristojnim životom uz puno sudjelovanje u društvu zbog njihovog etičkog porijekla, dobnih ili spolnih razlika, invalidnosti, finansijskih problema, nedostatka formalnog zaposlenja i nedostatka obrazovanja. Nadalje, to im otežava ili onemogućava pristup zdravstvenim i socijalnim uslugama, kao i društvenim mrežama i aktivnostima zajednice. Socijalna isključenost je složen i višedimenzionalan koncept, te zbog takve njegove prirode, praćenje koncepta socijalne isključenosti je veoma složen poduhvat. Postoji nekoliko karakteristika socijalne isključenosti na koje treba obratiti posebnu pažnju. U tom smislu treba uočiti oblike isključenosti „izmjeriti“ stepen i trajanje stanja socijalne isključenosti, identifikovati grupe koje

su isključene, te konačno uočiti uzroke i posljedice socijalne isključenosti. Oblici isključenosti ukazuju iz kojih sfera su pojedinci i grupe isključeni. Možemo uočiti ekonomsku, političku, socijalnu i kulturnu isključenost. U slučajevima kada se pojedinci ili grupe suočavaju sa višestrukim oblicima isključenosti onda konstatujemo da je isključenost višedimenzionalna. Stepem isključenosti ukazuje u kojoj mjeri su pojedinci isključeni iz pojedinačnih oblasti društva. Apsolutna isključenost predstavlja potpuno odsustvo šansi da se pristupi određenim resursima, institucijama ili da se uključi u društvene procese (npr. da se obezbjedi bilo kakvo zaposlenje). Relativna isključenost predstavlja smanjene šanse (u odnosu na druge u istom društvu), da se uključi u kvalitetne usluge, resurse i razvojne procese (npr. da se obezbjedi stabilno ili isplativo zapošljavanje). Trajanje je također važna karakteristika socijalne isključenosti. Identifikovanje grupe koje se suočavaju sa problemom socijalne isključenosti omogućuje nam da saznamo koje su kategorije, definisane preko različitih karakteristika (pola, starosti, kvalifikacija, područja stanovanja, etniciteta i sl.) ugrožene problemima socijalne isključenosti. Na kraju, prepoznavanje uzroka posljedica socijalne isključenosti otvara mogućnosti, da se ovaj problem u potpunosti razumije kao i da se za njegovo rješavanje formulišu odovarajuće politike i mjere. Kada je riječ o Bosni i Hercegovini i aspektima socijalne isključenosti, socijalna isključenost se prvenstveno povezuje sa posljedicom ratnih razaranja i procesom tranzicije, kao i izlaganjima stanovništva novim vrstama različitih rizika, kao što su: recesija, povećanja stope nezaposlenosti, budžetski problemi i slično. Kao osnovne karakteristike socijalne isključenosti u Bosni i Hercegovini ističu se: nizak stepen obrazovanja, visoka stopa nezaposlenosti. Stoga kako neki autori ističu (Selimović, 2013) u Bosni i Hercegovini socijalna isključenost ima sljedeće specifične karakteristike:

- a) Zakašnjela spoznaja u odnosu na savremeni i uređeni svijet (EU prije svega);
- b) Odsustvo adekvatne društvene reakcije na problem socijalne isključenosti, a samim tim i socijalne isključenosti djece s teškoćama u razvoju;
- c) Masovniji oblik i snažniji intezitet pojave koji već poprima oblik epidemije i izaziva sekundarne posljedice za mentalno zdravlje marginaliziranih osoba /grupa;
- d) „ Novo siromaštvo“;
- e) Specifična etiologija (posljedica rata, tranzicija, neefikasne i neodgovorna vlast, te određene kulturološke karakteristike).

Socijalna uključenost je termin koji je suprotan pojmu socijalna isključenost, a u najširem smislu rječi može se definisati kao proces kojim se nastoji osigurati da svako, neovisno o svom iskustvu i okolnostima, može ostvariti puni potencijal u životu (Gadžo-Šašić, 2020:81). Društvo

koje nastoji uključiti sve građane karakteriziraju naponi za smanjenom nejednakosti te uspostavlja ravnotežu između individualnih prava i dužnosti povećane socijalne kohezije. Za provedbu socijalne uključenosti djece s teškoćama u razvoju javlja se potreba za unapređivanjem ljudskih prava i razvijanjem svijesti o djeci s teškoćama u razvoju. Navedeno je posebno važno u području obrazovanja gdje pored arhitektonskih barijera i nepristupačnosti punu socijalnu uključenost onemogućavaju neusklađeni programi, nedostatak didaktičke opreme, informacije koje nisu dostupne u formatima korisnim za pojedine kategorije djece s teškoćama u razvoju (npr. Brajevo pismo, znakovni jezik), needuciran nastavni kadar za rad s ovom populacijom, nedovoljan broj asistenata u nastavi i onih koji bi pružali podršku nakon završenog obrazovnog procesa.

2. Teškoće socijalnog uključivanja djece s teškoćama u razvoju

Kada se govori o socijalnoj uključenosti pojedinaca ili čitavih socijalnih grupa, pogrešno je polazište po kome je za „neprilagođenost“ odgovoran isključivo pojedinac, odnosno socijalna grupa. U tom slučaju a priori uvijek se pretpostavlja da je sredina isključivo prilagođena integraciji onih „normalanih“. Međutim ukoliko se uzmu u obzir različitosti koje obilježavaju pojedince i grupe onda se čini važnim ukazati na nesosnovanost takvog shvatanja, jer društvena zajednica sa pripadajućim normama i institucijama snosi najveći teret odgovornosti za navedeno. U tom smislu čini se važnim spomeniti i značaj ekonomskog, pravnog i političkog okvira. Ekonomski okvir presudno utiče na mogućnost obrazovanja a kasnije zapošljavanja, obezbjeđenja stambenih uslova i kreiranje slobodnog vremena. Aktuelno zakonodavstvo može afirmisati ili sputavati ostvarenja prava iz oblasti zdravstvene, socijalne ili zaštite ljudskih prava. Izlaz treba tražiti u organizovanju zajednice, što podrazumijeva da se njeni raspoloživi resursi ukrste sa potrebama onih koji se suočavaju sa ekonomskim i socijalnim problemima. Presudnu ulogu u procesu socijalnog uključivanja djece s teškoćama u razvoju ima lokalna zajednica. U tom prirodnom ambijentu u kome žive djeca s teškoćama u razvoju, socijalni rad u zajednici, kao kompleksan metodološki pristup može efikasno odgovoriti na mnogostruke dimenzije socijalne isključenosti te djece. Nepovoljna okolnost je to što se od lokalnih zajednica prije svega očekuje sprovođenje datih politika, negoli samoorganizovanje zasnovano na potrebama stanovništva. Zato se organizacija zajednice više poistovjećuje sa političkom organizacijom i strukturom, nego sa uređenim ekonomskih, kulturnih i socijalnih odnosa i procesa u zajednici. Uprkos tome na nivou lokalne zajednice mogu se činiti bitni pomoci. Prije svega, stalno treba insistirati na tome da država ima „dužnost da brine“ o socijalnom uključivanju svih članova društva u političke, ekonomske i društvene tokove. Polazni zadatak

lokalne zajednice jeste utvrđivanje njenih ciljeva i u tom kontekstu identifikovanje problema. Zatim slijedi utvrđivanje prioriteta. U Bosni i Hercegovini socijalna uključenost djece s teškoćama u razvoju spada u aspekte prioriteta te kao takva zahtjeva rješavanje svih njihovih socijalnih problema. Shodno tome lokalna zajednica treba da utvrdi raspoložive izvore, mogućnosti, sredstva i način rješavanja problema socijalnog uključivanja djece s teškoćama u razvoju. Djeci s teškoćama u razvoju treba dati mogućnost i sredstva za potpuno učestvovanje i integraciju u sve društvene tokove i to u ekonomskom, društvenom i kulturnom smislu za postignuće optimalnog standarda življenja. U lokalnoj zajednici treba im omogućiti pristup materijalnoj i finansijskoj podršci, te ostvarenju adekvatnih prihoda od strane njihovih roditelja kako bi im se omogućila sredstva za dostojanstven život, ujedno stvarale mogućnosti cjeloživotnog obrazovanja, obezbjeđenja adekvatnog smještaja, ojačanju porodične solidarnosti i mikrosocijalne mreže, osigurati jednak pristup zdravstvenim, kulturnim, rekreativnim, te unaprijediti pružanje socijalnih usluga. Naravno, pitanje je u kojoj mjeri lokalne zajednice to mogu realizovati. Očigledno je da su i njihove mogućnosti ograničene, budući da je uslijed velikih ratnih potresa, nasilnih migracija i etičkih suprotnosti još uvijek prisutna dezorganizacija lokalne zajednice (Selimović, 2013).

3. Socijalna uključenost djece s teškoćama u razvoju kroz inkluzivno obrazovanje u FBiH

Kada govorimo o socijalnoj uključenosti djece s teškoćama u razvoju prije svega mislimo na obrazovanje, jel obrazovanje ima ključnu ulogu u procesu socijalnog uključivanja djece. U sistemu društvene zaštite djece s teškoćama u razvoju posebno mjesto pripada akcijama i aktivnostima koje su usmjerene na zadovoljavanje potreba za njihovo osposobljavanje za život i rad. Osposobljavanje za život i rad podrazumijeva kompletnu zaštitu (rano otkrivanje, zdravstvena zaštita, vaspitno-obrazovni rad kroz predškolski i osnovno školski period, usmjereni odgoj i obrazovanje, osposobljavanje za određenu vrstu posla, zapošljavanje, socijalno zbrinjavanje i sl.) (Selimović, 2013). Programi koje obezbjeđuje vlada u cilju obrazovanja učenika s teškoćama u razvoju se sprovode kroz sistem specijalnog školstva u specijalnim odjeljenjima u okviru redovnih škola. Samo pojedina djeca se uspijevaju upisati u sistem redovnog predškolskog odgoja i obrazovanja, dok je za ostalu djecu rezervisana specijalna škola ili uopšte nisu uključena u redovni sistem odgoja i obrazovanja. I osobe smještene u instituciji imaju pristup obrazovanju, ali samo specijalno, u okviru institucije. Ministarstvo obrazovanja je odgovorno za odgoj i obrazovanje sve djece bez obzira da li imaju

teškoće ili ne. Inkluzivna nastava, koja podrazumijeva uključivanje djece s teškoćama u razvoju u redovne škole, a obavezna je Zakonom o osnovnom i srednjem obrazovanju, počela je da se izvodi u većini kantona u FBiH. Međutim, i u dijelovima zemlje u kojima je implementacija započela, škole se suočavaju sa brojnim problemima:

- Neprilagođenost nastavnih planova i programa za rad sa djecom s teškoćama u razvoju;
- Neadekvatna pripremljenost nastavnika;
- Nedovoljan broj asistenata u nastavi;
- Neopremljenost škole učilima i nastavim pomagalicama;
- Nemogućnost pružanja defektološkog tretmana.

Kvantitativni indikatori koji ukazuju na stepen ostvarivanja prava na jednak pristup obrazovanja za sve nisu dostupni zbog nepostojanja funkcionalnih statističkih službi na državnom i nižim nivoima (Selimović, 2013).

Prema podacima Agencije za statistiku 2017/ 2018 od ukupnog broja upisane djece, u predškolskim ustanovama je približno 3% (463) djece sa teškoćama u razvoju, dok je približno 1% (3090) djece sa teškoćama u razvoju uključeno u redovne osnovne škole. Jedinstvenih podataka o broju učenika s teškoćama u razvoju u redovnim srednjim školama nema. Osnovne škole za djecu s teškoćama u razvoju pohađalo je 1029 djece, dok je srednje škole za djecu s teškoćama u razvoju pohađalo 411 učenika / učenica (Agencija za statistiku BiH, 2017).

4. Sport i rekreacija kao faktor socijalne uključenosti djece s teškoćama u razvoju

Za djecu s teškoćama u razvoju od neprocjenjive važnosti je uz školovanje i uključivanje u sportske i rekreativne aktivnosti. I ako ne postoji krovni okvirni zakon o sportu na nivou države, u okviru kantonalnih i entitetskih ministarstava za obrazovanje, nauku, kulturu i sport postoje mogućnosti pomoći u bavljenju rekreativnim sportom za djecu s teškoćama u razvoju i osobe s invaliditetom. U okviru Olimpijskog komiteta BiH postoji Olimpijski komitet specijalnih sportova gdje se takmiče djeca s teškoćama u razvoju i osobe s invaliditetom. Iako vlada podpomaže realizaciju tih igara često ta pomoć izostane zbog čega se ne može govoriti o sveobuhvatnosti djece s teškoćama u razvoju sportskim i rekreativnim obrazovanjem kao ključnim za razvoj postojećih i sticanje novih psihofizičkih sposobnosti. Poseban problem čini to što izostaje saradnja između NVO, kantonalnih i entitetskih vlada. Ne treba smetnuti ni suma činjenicu da samo veći bosanskohercegovački gradovi (Sarajevo, Zenica, Tuzla, Mostar, Banja Luka) imaju javne površine sa terenima za rekreaciju i sport svih osoba, pa i djece s teškoćama u razvoju. Činjenica je da u manjim mjestima, a posebno u ruralnim i prigradskim mjestima ne

postoje površine za bavljenje sportom ni za osobe bez teškoća. Zato kako se ističe u literaturi (Selimović, 2013) ukoliko se žele u budućnosti načiniti pozitivni pomaci u oblasti obrazovanja, rekreacije, i sporta, pored uključivanja većeg broja asistenata neophodno je i:

- Donijeti krovni okvirni zakon o sportu sa posebnim pogodnostima za sportske klubove djece/osoba s teškoćama u razvoju;
- Posebne poreske olakšice aktivirati za privatne poduzetnike kako bi ulagali novčana sredstva u klubove za djecu/osobe s teškoćama u razvoju;
- Uticati na pravljenje sportskih i drugih objekata u kojima bi djeca/osobe s teškoćama u razvoju imale mogućnost baviti se sportom i rekreacijom u manjim mjestima;
- Uspostaviti olakšice u nabavci pomagala koja bi obzirom na različite teškoće omogućila lakše bavljenje sportom.

Četvrti dio

1. Zakonski okvir za asistenta

U osnovi provedbe inkluzivnog obrazovanja jeste čovjek. Ovaj segment ne mogu zamijeniti, niti nadoknaditi materijalna i tehnička sredstva, mada mogu biti i jesu značajna i neophodna podrška provedbi inkluzivnog obrazovanja (Udruženje Život sa Down sindromom, 2012). Pružanje podrške pojedincima je neophodan dio da se poveća učešće svih učenika. Primarno je u ovom smislu govoriti o podršci u ljudskim resursima, kao što su npr. asistenti u nastavi, personalni asistent kao važnoj karici u provedbi inkluzivnog obrazovanja. Usljed tehnološkog i tehničkog razvoja i razvoja obrazovanja za sve, obaveza škole je da zadovolji potrebe svakog djeteta i prilagodi sadržaje njegovom razvojnom uzrastu, tjelesnom, kognitivnom i socijalno emocionalnom razvoju. S obzirom na različitost potreba djece, te prepreke u učenju i učešću sa kojima se suočavaju učenici u nastavnom procesu, potrebna je strukturirana organizacija sistema podrške u nastavnom procesu. U Pedagoškim standardima i normativima za odgojno-obrazovni rad i uspješno ostvarivanje ciljeva i zadataka odgoja i obrazovanja u osnovnim školama u Federaciji Bosne i Hercegovine i za razvoj sistema osnovnog odgoja i obrazovanja (čl.14) istaknuto je da su škole obavezne angažovati asistenta za rad s učenicima s teškoćama u razvoju i drugim poteškoćama koje utiču na rast i razvoj. Nadalje, profil i novo obrazovanje asistenta je viša ili visoka stručna sprema nastavničkog smjera ili minimalno I (prvi) ciklus odgovarajućeg studija u trajanju od 3 godine (180 ECTS bodova) po Bolonjskom studijskom programu (Udruženje Život sa Down sindromom, 2012). U izvještaju „Analiza stepena inkluzivnosti osnovnog obrazovanja u Federaciji BIH“ između ostalog razmatralo se o vrsti podrške koje su dostupne nastavnicima za realizaciju inkluzivnog obrazovanja. Za ostvarivanje veće socijalne uključenosti djece s teškoćama u razvoju, ali i za razvijanje svijesti zajednice o nužnosti veće angažovanosti asistenata od posebne važnosti su odredbe *UN Konvencije o pravima djeteta (1989)*. To je prvi međunarodni dokument u kojem se na jednom mjestu normira poštivanje građanskih, političkih, ekonomskih, socijalnih, zdravstvenih i kulturnih prava djeteta, odnosno u kome su pobrojana prava usmjerena prema djetetu kao jedinki, a ne kao djeci kao kolektivnoj grupi. Bitnu karakteristiku ove konvencije čini to da se i pored naglašenog stava sva prava data u Konvenciji odnose na svako pojedinačno dijete. U članu 23 posebno se naglašavaju prava „djeteta s teškoćama u duševnom ili tjelesnom razvoju“, koje treba da „vodi ispunjen i pristojan život u uslovima koji jamče dostojanstvo, jačaju djetetovo oslanjanje na vlastite snage i olakšavaju njegovo djelatno sudjelovanje u zajednici“. Istom odredbom naglašeno je i pravo „djeteta s teškoćama u razvoju na posebnu njegu“ kao i pravo

na odgovarajuću pomoć, obrazovanje, obuku, zdravstvenu zaštitu, rehabilitaciju i društvenu integraciju, jednom riječju lični razvoj djeteta, uključujući kulturni i duhovni razvoj. Kako je BiH ratifikovala *Konvenciju o pravima djeteta (1993.)* i implementirala odredbe Konvencije u svoje zakonodavstvo, bilo bi prirodno očekivati da se pobrojana prava data u ovoj Konvenciji prema djetetu s teškoćama u razvoju, odnosno djetetu s invaliditetom, ako ne u cijelosti, onda u najvećoj mogućoj mjeri poštuju. Pored Konvencije o pravima djeteta posebnu važnost ima i *UN Konvencija o pravima osoba s invaliditetom (2006)* koja preciznije nego bilo koji drugi međunarodni dokument normira osnovna prava i smjernice za ostvarivanje potreba i prava osoba s invaliditetom. Konvencija, pored toga što sadrži osnovna ljudska prava data u Univerzalnoj deklaraciji o pravima čovjeka (1948), u svojim odredbama predviđa svim osobama s invaliditetom jednake mogućnosti za postizanje odgovarajućih ciljeva, ističući da je država dužna osigurati ovoj populaciji podršku u ostvarivanju svih prava koja su garantovana svim drugim građanima. Za razliku od ranijih dokumenata koji se odnose na osobe s invaliditetom, Konvencija je obavezujući međunarodni pravni instrument koji je po svojoj pravnoj snazi iznad nacionalnih zakona. Njim se umjesto medicinskog modela invaliditeta uvodi socijalni model, čije je ključno polazište da problemi osoba s invaliditetom proizlaze iz ograničenja koja im nameće društvo. Stoga je u preambuli Konvencije invaliditet definiran kao razvojni proces koji nastaje kao rezultat djelovanja osoba s invaliditetom i prepreka koje proizlaze iz stajališta njihove okoline, koje sprečavaju njihovo potpuno i djelotvorno sudjelovanje u društvu ravnopravno s drugim članovima. Konvencija, također, kroz opća načela garantuje osobama s invaliditetom: poštivanje dostojanstva, zabranu diskriminacije, punu uključenost u društvo, poštivanje različitosti, jednake mogućnosti, pristupačnost, jednakost muškarca i žene, poštivanje sposobnosti razvoja djece s invaliditetom i poštivanje prava te djece na očuvanje vlastitog identiteta (čl.3). Uvažavajući specifične potrebe osoba s invaliditetom, Konvencija u svojim odredbama, s jedne strane jamči, a s druge strane obavezuje države potpisnice na praktičnu provedbu sljedećih temeljnih ljudskih prava: prava na život; jednakost pred zakonom; pristup pravosuđu; ličnu slobodu i sigurnost; slobodu od mučenja ili okrutnog, nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja kao i slobodu od izrabljivanja, nasilja i zlostavljanja; slobodu kretanja i državljanstvo; slobodu mišljenja i izražavanja, te pristup informacijama; poštivanje privatnosti, doma i porodice; prava na obrazovanje; zdravstvenu zaštitu; habilitaciju i rehabilitaciju; rad i zapošljavanje; odgovarajući životni standard i socijalnu zaštitu; sudjelovanje u političkom i javnom životu te sudjelovanje u kulturnom životu.

Poseban naglasak u Konvenciji stavljen je na zaštitu i garantovanje ostvarivanja ljudskih prava žena i djece s invaliditetom, u skladu s najboljim interesom djeteta. Također, naglasak je dat i na: podizanje svijesti cijelog društva o osobama s invaliditetom i njihovim pravima; pristupačnost; neovisno življenje i uključenost u zajednicu (Gadžo- Šašić, 2020).

1. Nezavisno življenje i uključenost u zajednicu

Pravo na nezavisno življenje i uključenost u zajednicu je jedno od osnovnih ljudskih prava koje je posebno naglašeno u članu 19 UN Konvencije o pravima osoba s invaliditetom. Nepoštivanje ovog prava u bh. društvu izraženo je naročito kroz još uvijek prevladavajući tradicionalni pristup zaštite i brige osoba s invaliditetom, posebno s mentalnim i intelektualnim teškoćama koje su u velikom broju smještene u institucije. Posljednjih godina, iako se u društvu sve više govori o deinstitucionalizaciji i neophodnosti stvaranja pretpostavki za samostalno življenje ove populacije, izuzev nekoliko projekata mahom financiranih od strane EU, gotovo da i nema pomaka. Život u zajednici za osobe s invaliditetom znači postojanje takvih uslova koji ovoj populaciji omogućavaju pravo na izbor i kvalitet vlastitog života kao ključni preduslov neovisnog življenja. Stoga se može reći da osobama s invaliditetom pripada pravo na stvaranje pretpostavki da same biraju gdje će i s kim živjeti, umjesto života u institucionalnom smještaju, koji im je nametnut. Širok raspon kvalitetne podrške u zajednici, kako bi se osobama s invaliditetom omogućila sloboda izbora i osigurao odgovarajući kvalitet života, podrazumijeva pristupačno okruženje, javne površine, prevoz, usluge, komunikacije, informacije, tehnologije i ostalo. Također, to uključuje edukacije, aktivnosti i kampanje na razvijanju svijesti svih sudionika u zajednici, uz usklađivanje terminologije koju je usvojio pokret osoba s invaliditetom na međunarodnom nivou. Stanje u FBiH kad je u pitanju ostvarivanje navedenih prava osoba s invaliditetom je gotovo poražavajuće, što ima za posljedicu da se ova populacija nalazi u izuzetno neravnopravnom položaju u odnosu na druge građane. Ovo se posebno ogleda u činjenici da su barijere za samostalan i dostojanstven život prisutne u svim segmentima, iako nominalno postoje određena nastojanja da se to stanje promijeni. Nepristupačni stambeni objekti onemogućavaju normalan život osobama koje koriste invalidska kolica ili druga pomagala, što stvara dodatnu opasnost za povređivanje i onemogućava osobe s invaliditetom u ostvarivanju njihovih primarnih bioloških i psiholoških potreba. Nepristupačnost također otežava prisustvo mjestima odlučivanja i razmjene informacija. U području obrazovanja, pored arhitektonskih barijera, nepristupačnost uzrokuju i neusklađeni programi, nedostatak didaktičke opreme, informacije koje nisu dostupne u formatima korisnim za pojedine grupe osoba s

invaliditetom (npr. Brajevo pismo, znakovni jezik), needuciran nastavni kadar za rad s ovom populacijom itd. (Gadžo- Šašić, 2020).

2. Osposobljavanje i rehabilitacija

Osposobljavanje i rehabilitacija osoba s invaliditetom su dva usko povezana procesa čiji je osnovni cilj, bilo da je u pitanju urođeni invaliditet ili invaliditet nastao po rođenju uslijed povreda ili bolesti, omogućiti ovoj populaciji, odnosno svakoj individui pojedinačno samostalan život i rad. Povrat izgubljenih sposobnosti i što veće osposobljavanje za samostalan život i rad, koliko je to u najvećoj mjeri moguće, ključne su pretpostavke socijalne uključenosti osoba s invaliditetom. Svjesnost o navedenom prisutna je i u UN Konvenciji o pravima osoba s invaliditetom, koja države potpisnice obavezuje na poduzimanje učinkovitih mjera koje imaju za cilj da se ovoj populaciji omogući puna fizička, mentalna, socijalna i profesionalna osposobljenost. Sličan pristup, odnosno svijest o važnosti socijalne rehabilitacije kao ključnog faktora za veće socijalno uključivanje osoba s invaliditetom u zajednice naglašeno je i u Standardnim pravilima o izjednačavanju mogućnosti za osobe s invaliditetom, gdje stoji da su „države potpisnice obavezne stvoriti nacionalne programe rehabilitacije za sve skupine osoba s invaliditetom. Ti programi moraju se temeljiti na stvarnim individualnim potrebama osoba s invaliditetom, kao i na načelima njihovog punog sudjelovanja i jednakosti” (pravilo 3). Iako se osposobljavanje i medicinska rehabilitacija osoba s invaliditetom u BiH odvija na nivou entiteta, ova populacija ostvaruje pravo na sve oblike zdravstvene zaštite u istom obimu, kvaliteti i standardu kao i sve druge osobe bez diskriminacije po bilo kakvoj osnovi. Za sve njih medicinska rehabilitacija se provodi na nivou primarne, sekundarne i tercijarne zdravstvene zaštite, kao i u specijaliziranim ustanovama koje koriste prirodni faktor u liječenju. U ostvarivanju što većeg nivoa socijalne uključenosti osoba s invaliditetom u zajednicu od bitnog je značaja stvaranje podržavajućeg okruženja koje je otvoreno, inkluzivno i pristupačno. Također je potrebno osigurati da usluge kao i programi rehabilitacije koji trebaju biti utemeljeni na multidisciplinarnoj procjeni potreba i mogućnosti pojedinca počinju u najranijoj dobi. S tim u vezi, i dokumenti Svjetske zdravstvene organizacije (Rezolucija SZO 54.21,2001) posebno naglašavaju da u ostvarivanju ovih aktivnosti ključno mjesto mora imati i obuka stručnih kadrova za rad sa osobama s invaliditetom. Također, stručni kadrovi u radu sa ovom populacijom moraju uzimati u obzir ocjenu preostale sposobnosti i mogućnosti za rehabilitaciju, radno osposobljavanje, obrazovanje i samostalno življenje, zasnovano na Međunarodnoj klasifikaciji funkcionisanja, invalidnosti i zdravlja, za svaku osobu s invaliditetom pojedinačno (Gadžo- Šašić, 2020).

3. Životni standard i socijalna zaštita

Životni standard pojedinaca ili društvenih grupa, koji se u literaturi najčešće definiše kao nivo zadovoljavanja osnovnih ljudskih potreba, posebno materijalne prirode kao što su: hrana, odjeća, obuća, stanovanje i sl., istovremeno obuhvata uslove života i rada, ali i nivo zadovoljavanja nematerijalnih potreba, kao što su: obrazovanje, zdravstvo, kulturne potrebe itd., predstavlja odraz ukupne ekonomske razvijenosti ili nerazvijenosti neke zemlje. Pravo na životni standard zagarantovano je i Univerzalnom deklaracijom o pravima čovjeka (1948), gdje stoji (čl.25) da svako ima pravo na životni standard koji odgovara zdravlju i dobrobiti njega samoga i njegove porodice, uključujući prehranu, odjeću, stanovanje, liječničku njegu i potrebne socijalne usluge, kao i pravo na zaštitu u slučaju nezaposlenosti, bolesti, nesposobnosti, udovištva, starosti ili nekog drugog životnog nedostatka u uslovima koji su izvan njegova nadzora. Pravo na životni standard osoba s invaliditetom, jednak pravu na životni standard ostalih članova društva, u svojim odredbama (čl. 28), zajedno sa posebnim pravom na socijalnu zaštitu, posebno potencira i UN Konvencija o pravima osoba s invaliditetom. U BiH sa ciljem ostvarivanja ovog prava osobe s invaliditetom podjednako kao i drugi građani imaju pristup ishrani, odjeći, smještaju i vodi, s tim da ova populacija dodatne potrebe, koje proizlaze iz invalidnosti, prema zakonskim propisima, zadovoljavaju kroz sistem socijalne zaštite. Pored osnovnih prava za osobe s invaliditetom i civilne žrtve rata, Federalnim zakonom o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i porodice s djecom, propisana su i prava na novčanu i drugu materijalnu pomoć koja se ostvaruju na nivou kantona (Gadžo-Šašić, 2020).

4. Značaj uključivanja djece s teškoćama u razvoju u rekreaciju, razonodu i sport

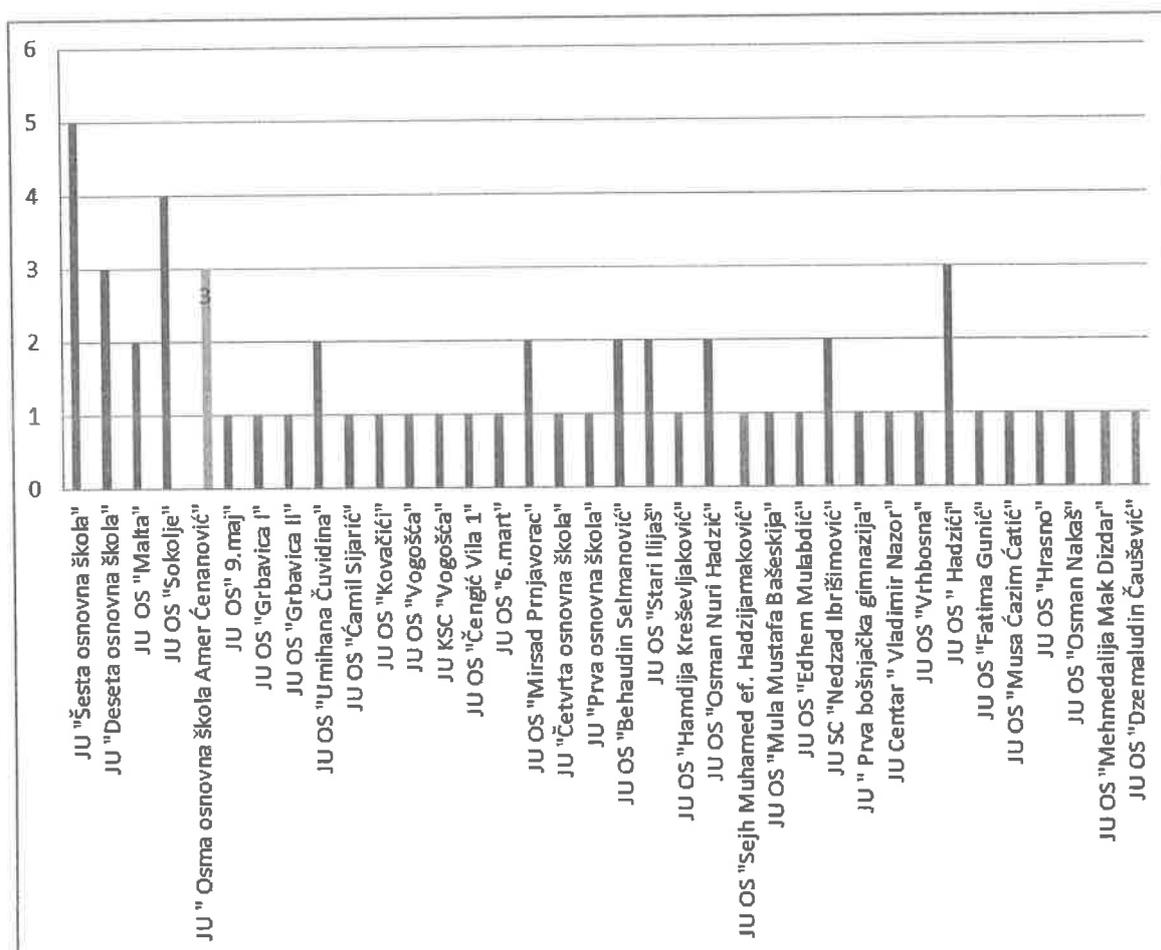
Značajnu ulogu i doprinos za učešće osoba s invaliditetom u kulturnom životu, rekreaciji a posebno sportu imaju organizacije osoba s invaliditetom koje su u BiH organizovane na entitetskom, kantonalnom i općinskom nivou. Izmjenama i dopunama Zakona o sportu BiH (2009) definiran je način organizovanja specijalne olimpijade i drugih oblika sportskog organizovanja za ovu populaciju. Zavidni rezultati postignuti u pojedinim sportskim disciplinama npr. u sjedećoj odbojci, govore najkonkretnije da osobe s invaliditetom doprinose razvoju društva i afirmaciji zemlje, čak i na međunarodnom nivou. Pretpostavlja se da bi postignuti rezultati u oblasti sporta bili još veći da postoje odgovarajuće organizacione pripreme i stvorene pretpostavke za razvoj sporta posebno kod najmlađe populacije osoba s invaliditetom, što istovremeno predstavlja jedno od najboljih mogućnosti pune socijalne uključenosti ove populacije u društvo i društvena zbivanja (Gadžo-Šašić, 2020).

Peti dio

1. Rezultati istraživanja

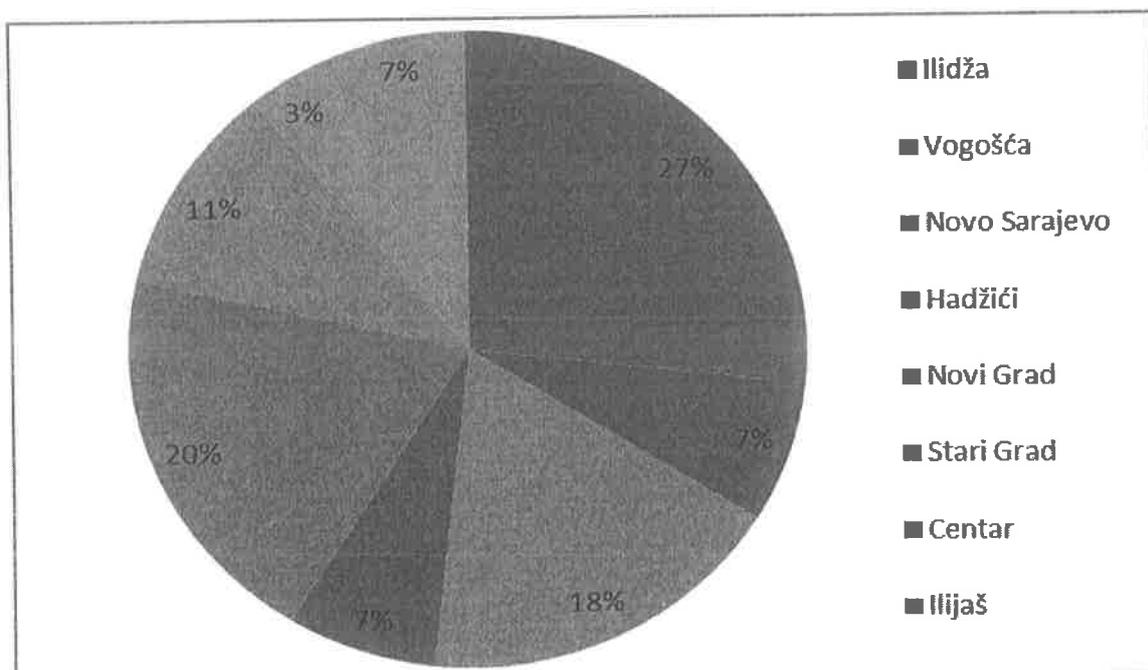
Rezultati istraživanja o ulozi asistenta u ostvarivanju veće socijalne uključenosti djece s teškoćama u razvoju dobijeni su primjenom anketnog upitnika koji je kreiran u skladu s prethodno prezentovanim problemom i predmetom istraživanja, te postavljenim ciljevima i hipotezama. Istraživanjem je obuhvaćeno 56 asistenata koji rade ili su radili sa djecom s teškoćama u razvoju u osnovnim školama u Kantonu Sarajevo. Asistenti su upitnik popunjavali u periodu od marta do aprila 2021 godine putem Google forms obrasca, statistička obrada podataka vršena je putem Microsoft Excel 2010. Asistenti su odgovorili na 23 pitanja koja ćemo svako ponaosob analizirati i grafički prikazati.

Grafikon 1: Naziv institucija/ustanova u kojima rade ispitanici



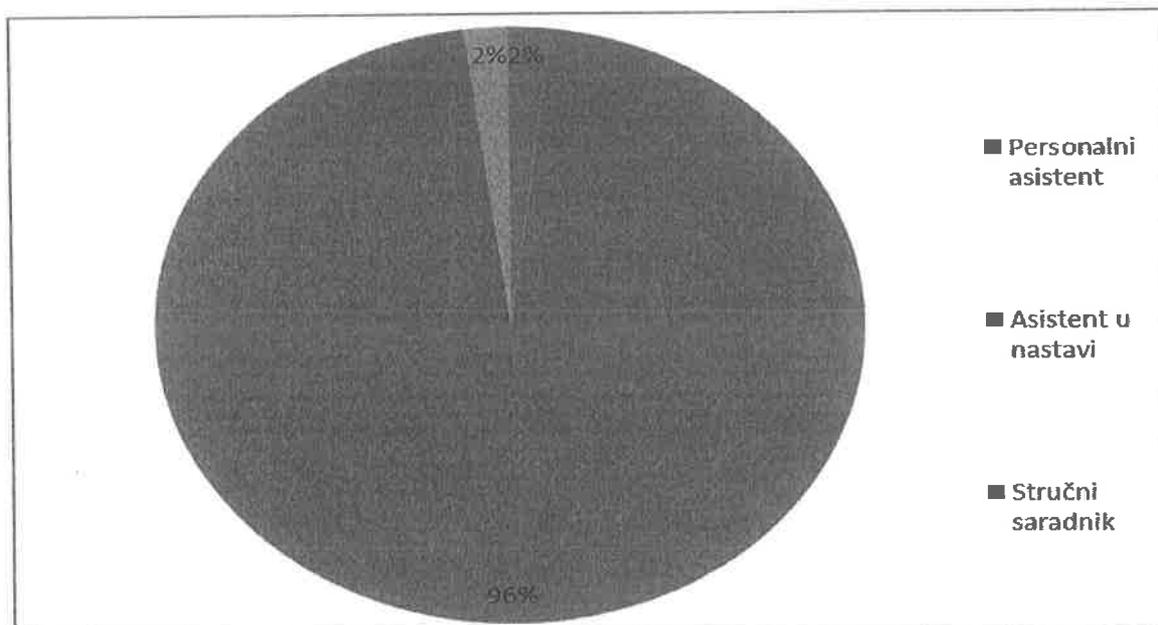
Kao što se iz grafikona 1. može vidjeti, ispitivanjem je obuhvaćeno 36 škola u Kantonu Sarajevo koje pohađaju djeca s teškoćama u razvoju i u kojoj su uključeni asistenti. Od ukupnog broja ispitanika 56, najviše ispitanika je radilo u JU "Šestoj osnovnoj školi" na području općine Ilidža (5) i JU OS "Sokolje" na području općine Novi Grad (4). U tri škole JU "Deseta osnovna škola", JU "Osma osnovna škola Amer Čenanović", JU OS "Hadžići" imali smo po tri ispitanika. U sedam škola imali smo po dva ispitanika, dok je u preostalim školama na osnovu ankete zabilježen po jedan ispitanik. Ovakvi rezultati ankete nam indiciraju da su ove dvije škole aktivnije u traženju asistenata za rad sa djecom s teškoćama u razvoju, kako bi svojim učenicima pružili što kvalitetnije obrazovanje. Također, rezultati upućuju na to da menadžment škole shvata važnost asistenta i njihov doprinos u radu škole i samim tim i veću uključenost djece s teškoćama u razvoju u istu i imaju jasnije viđenje njihove funkcije. S druge strane, anketa je bila na dobrovoljnoj bazi i ne možemo tvrditi da su u nju uključeni svi radno aktivni asistenti iz čega proizilazi da ne mora pokazivati objektivnu sliku.

Grafikon 2: Općine na čijem području su institucije u kojima rade ispitanici



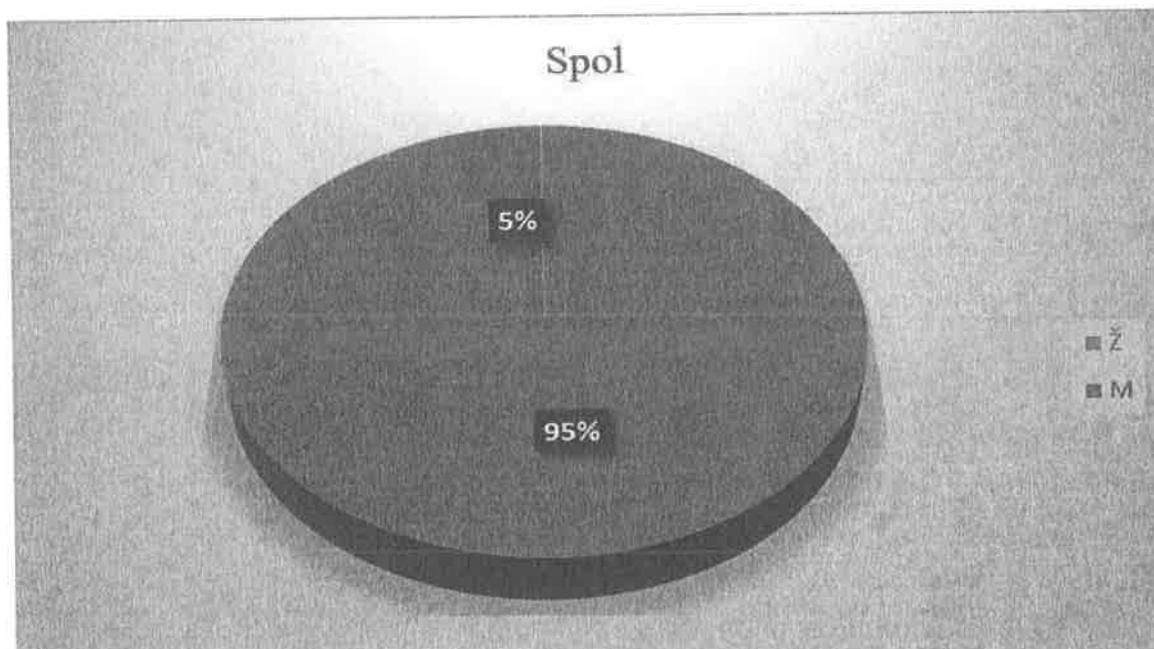
Na grafikonu 2. se mogu vidjeti općine i to 8 od ukupno 9 u Kantonu Sarajevu na čijem području su institucije u kojima su zaposleni ispitanici koji su obuhvaćeni ovim istraživanjem. Najviše popunjenih anketnih upitnika (15) je bilo sa području općine Ilidža. Ovim slučajnim uzorkom općina Ilidža ima najviše angažovanih asistenata, što je indicija da u toj općini ima i najviše uključene djece s teškoćama u razvoju u redovne škole.

Grafikon 3: Pozicija ispitanika na radnom mjestu



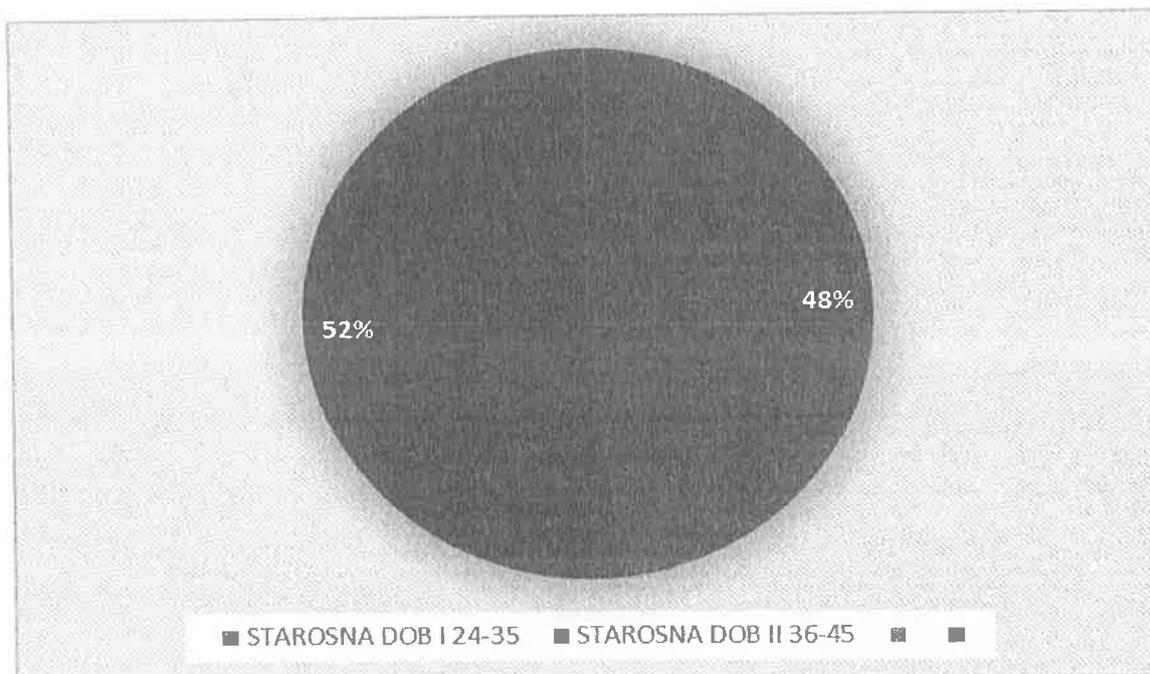
Prema prezentiranim podacima iz grafikona 3. najviše ispitanika, čak 48 bilo je zaposleno kao asistent u nastavi, 1 ispitanik kao personalni asistent, 7 ispitanika kao stručni saradnik. Na osnovu navedenih rezultata evidentno je da su asistenti u nastavi ti koji pružaju podršku djeci s teškoćama u razvoju u nastavnim i vannastavnim aktivnostima, olakšavaju proces inkluzije djece s teškoćama u razvoju u primarno obrazovanje, kao i povećavaju samu mogućnost upisa djece s teškoćama u razvoju u redovne škole. Time se ujedno unaprijeđuje kvalitet njihovog školovanja, jer se obrazovanje sprovodi u njihovim prirodnim socijalnim okruženjima. Asistent u nastavi, također doprinosi i uspješnijoj socijalizaciji djece s teškoćama u razvoju, te uz nastavnika će podsticati prihvatanje različitosti, ne samo unutar odjeljenja, već i na planu ustanove, pomagaće djeci s teškoćama u razvoju u traženju i nadogradnji vlastitih potencijala te jačanju ličnosti.

Grafikon 4: Spolna struktura ispitanika



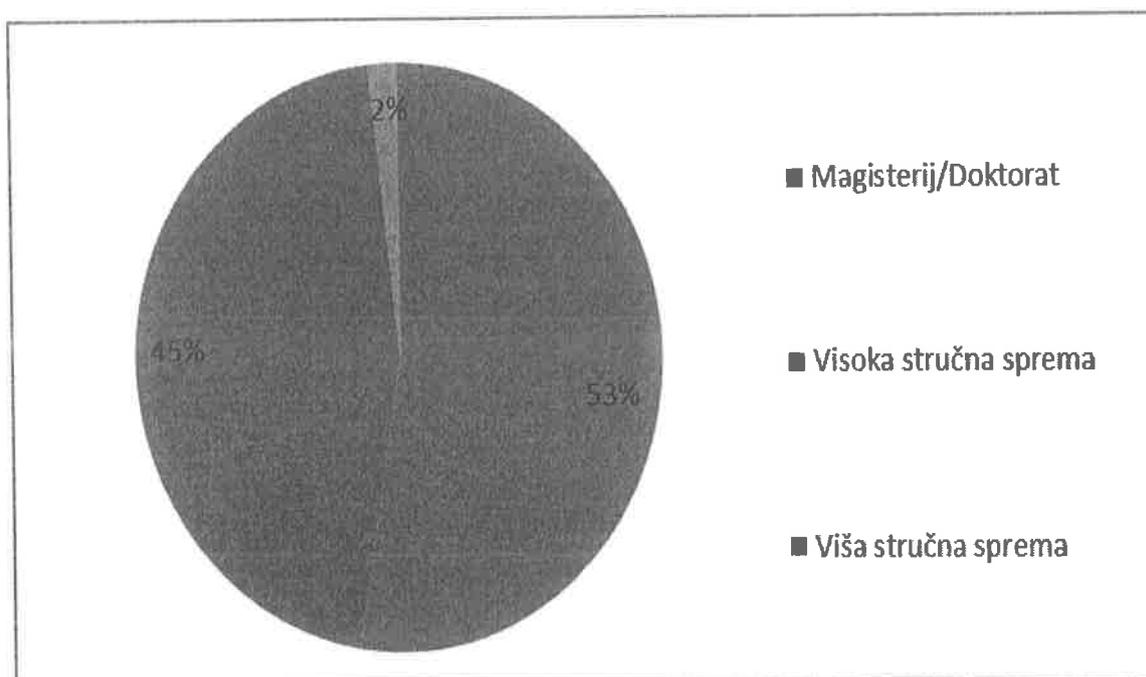
Uvidom u prezentirane podatke iz grafikona 4. uočavamo da je dominantno više ispitanika ženskog spola. Od ukupno 56 ispitanika, 3 ispitanika bila su muškog spola, a preostalih 53 su ženskog spola. Dobiveni rezultati nam indiciraju da su žene angažovanije u radu sa djecom s teškoćama u razvoju i da su žene te koje se prije odlučuju za posao asistenta i na isti apliciraju.

Grafikon 5: Dobna struktura ispitanika



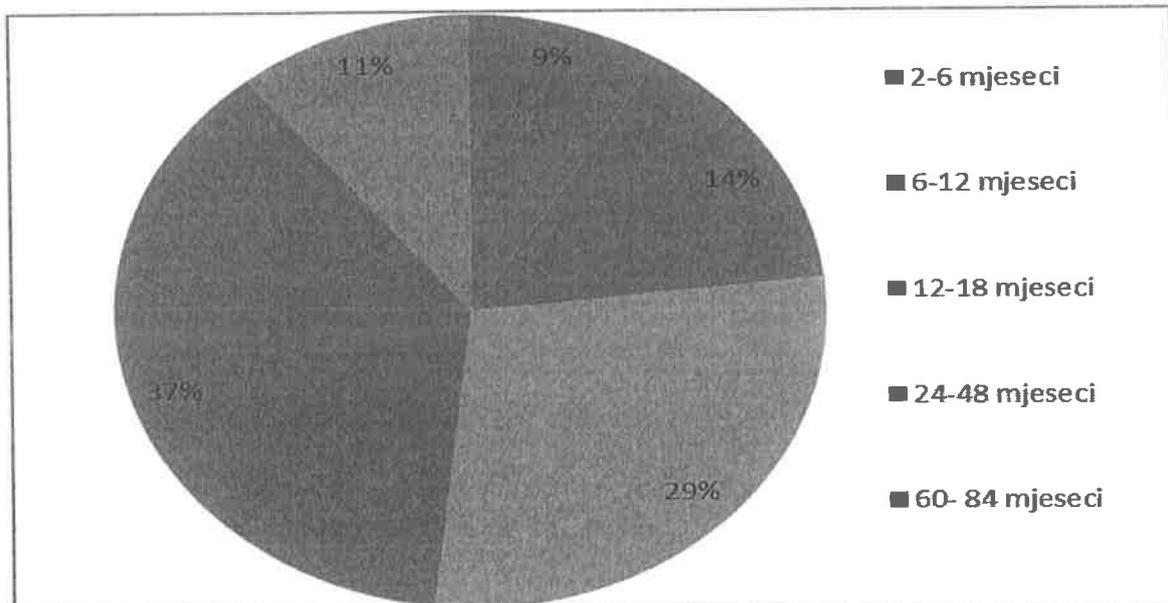
U grafikonu 5. predstavljena je dobna struktura ispitanika. Anketirani ispitanici su podijeljeni u dvije starosne skupine radi lakšeg prezentiranja dobivenih rezultata. Prvu grupu čine ispitanici starosne dobi od 24-35 godina, a drugu ispitanici u dobi od 36-45 godina. Prva grupa obuhvatila je 27 ispitanika, a druga 29 ispitanika. Rezultati ankete kada je u pitanju starosna dob idu u prilog činjenici da asistenti koji pružaju podršku djeci s teškoćama u razvoju su starije životne dobi, vjerovatno iz razloga što oni imaju više iskustva u radu sa djecom s teškoćama u razvoju ili pokazuju veći interes na angažiranost za ovu vrstu posla.

Grafikon 6: Obrazovna struktura ispitanika



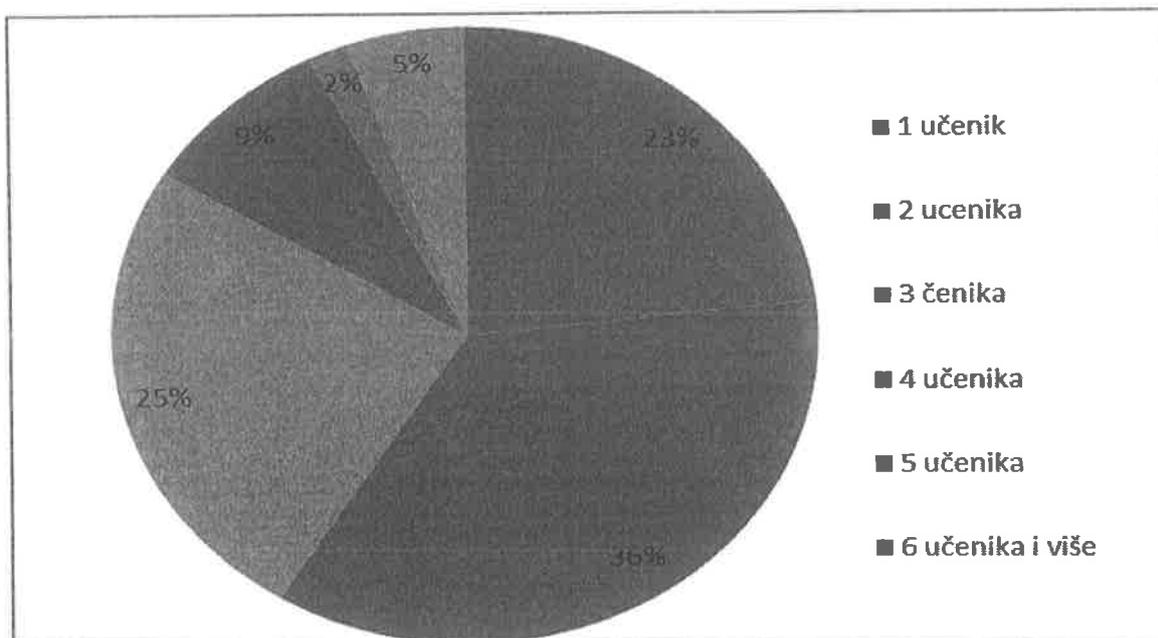
Stepen završene stručne spreme učesnika ankete predstavljen je na grafikonu 6. Od ukupnog broja ispitanika, njih 38 je bilo sa završenom visokom stručnom spremom, dok se 18 ispitanika izjasnilo da ima završen magisteri/doktorat. Po izjavi ispitanika u anketnom listiću, nije zabilježen ni jedan učesnik sa višom stručnom spremom. Rezultati provedene ankete idu u prilog i potvrđuju ono što je navedeno u Pedagoškim standardima i normativima za odgojno-obrazovni rad i uspješno ostvarivanje ciljeva i zadataka odgoja i obrazovanja u osnovnim školama u Federaciji Bosne i Hercegovine, kao i za razvoj sistema osnovnog odgoja i obrazovanja (čl.14). U pravilima stoji da profil i novo obrazovanje asistenta je viša ili visoka stručna sprema nastavničkog smjera ili minimalno I (prvi) ciklus odgovarajućeg studija u trajanju od 3 godine (180 ECTS bodova) po Bolonjskom studijskom programu. Naši rezultati takođe pokazuju i veći broj ispitanika sa završenim magisterijem/doktoratom, 18 ispitanika, što ukazuje da su prekvalifikovani za ovu vrstu posla.

Grafikon 7: Godine radnog staža na poziciji asistenta



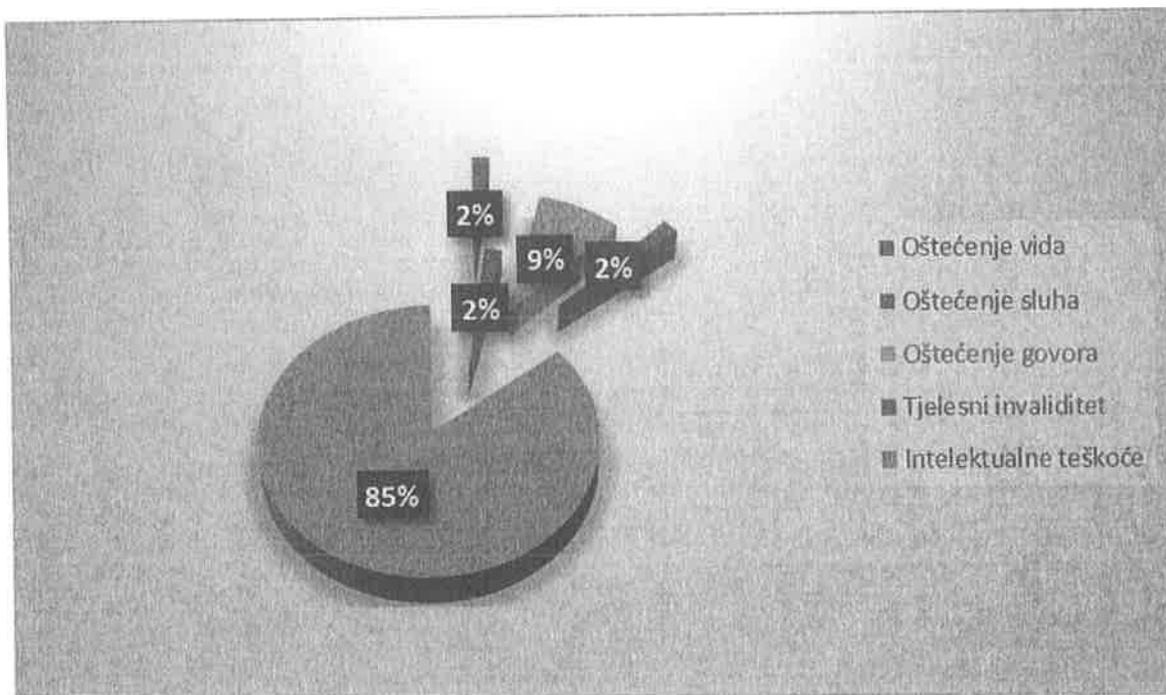
U grafikonu 7. predstavljeni su podaci o radnom stažu ispitanika na poziciji asistenta prikazani u mjesecima i podijeljeni u grupe. Prikazani podaci pokazuju da od 56 ispitanika, 21 ispitanik imao je radno iskustvo u trajanju od 24-48 mjeseci na poziciji asistenta, 16 ispitanika imalo je radno iskustvo na istoj poziciji u trajanju od 12-18 mjeseci, 8 ispitanika imalo je radno iskustvo na istoj poziciji u trajanju od 6-12 mjeseci, 6 ispitanika imalo je radno iskustvo na istoj poziciji u trajanju od 60-84 mjeseci, 5 ispitanika imalo radno iskustvo na istoj poziciji u trajanju od 2-6 mjeseci.

Grafikon 8: Broj djece kojim ispitanici pružaju podršku kao asistenti



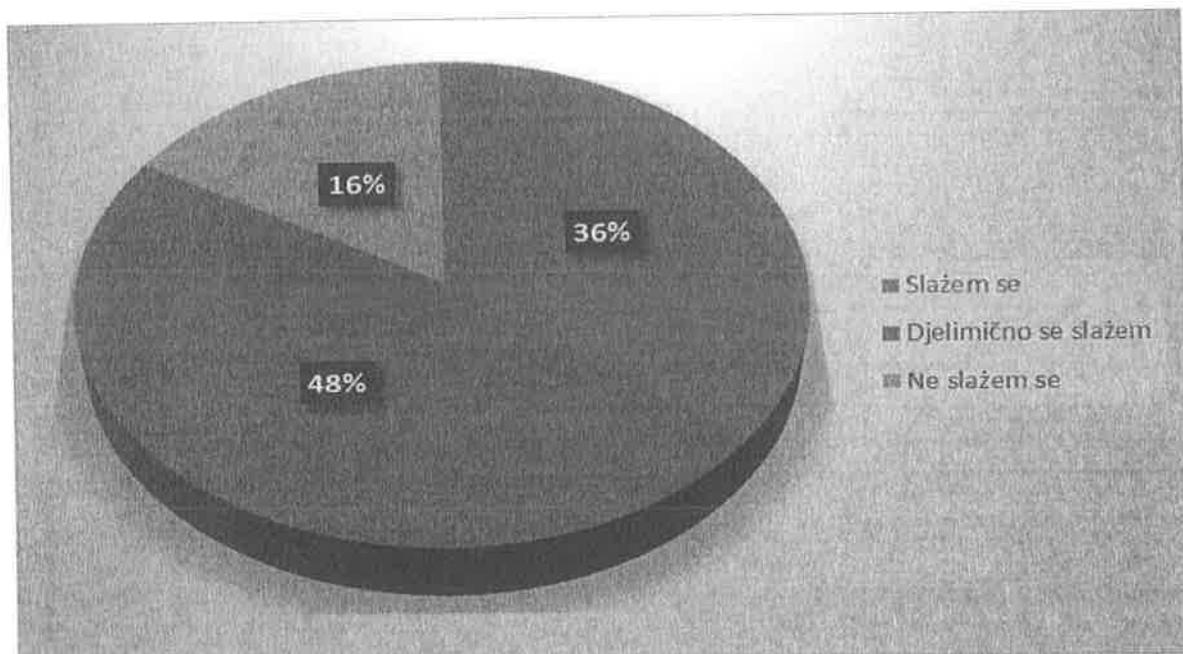
U grafikonu 8. prezentirani su podaci koji pokazuju broj djece kojima ispitanici pružaju podršku kao asistenti. Prikazani podaci pokazuju da od 56 ispitanika, 20 ispitanika radi sa 2 učenika sa teškoćama u razvoju, 14 ispitanika radi sa 3 učenika sa teškoćama u razvoju, 13 ispitanika radi sa 1 učenikom s teškoćama u razvoju, 5 ispitanika radi sa 4 učenika sa teškoćama u razvoju, 3 ispitanika radi sa 6 učenika sa teškoćama u razvoju, 1 ispitanik radi sa 5 učenika sa teškoćama u razvoju. Uvidom u ove rezultate vidimo da najviše ispitanika radi sa dva učenika sa teškoćama u razvoju, što se prema nekim istraživanjima smatra pozitivnim jer odnos „jedan- na- jedan“, kada asistent pomaže samo jednom učeniku s teškoćama u razvoju, ponekad može rezultirati djetetovom ovisnošću o asistentu. Kako bi se riješio taj problem predlaže se proširenje asistentove uloge, odnosno da asistent može pomogati i drugoj djeci u razredu koja trebaju pomoć ili dodatno objašnjenje. A ono što se još predlaže jeste pružanje pomoći „iz daljine“. To znači da asistent, u situacijama kada dijete s teškoćama u razvoju može samo raditi, kružiti po učionici i bude na raspolaganju i drugim učenicima koji trebaju pomoć. Na taj način može se izbjeći pojava da se djeca s teškoćama u razvoju osjećaju „obilježeni“ jer imaju asistenta ili da se na taj način naglašava njihova teškoća.

Grafikon 9: Vrste teškoća kod djeteta/osobe kojem ispitanici pružaju podršku



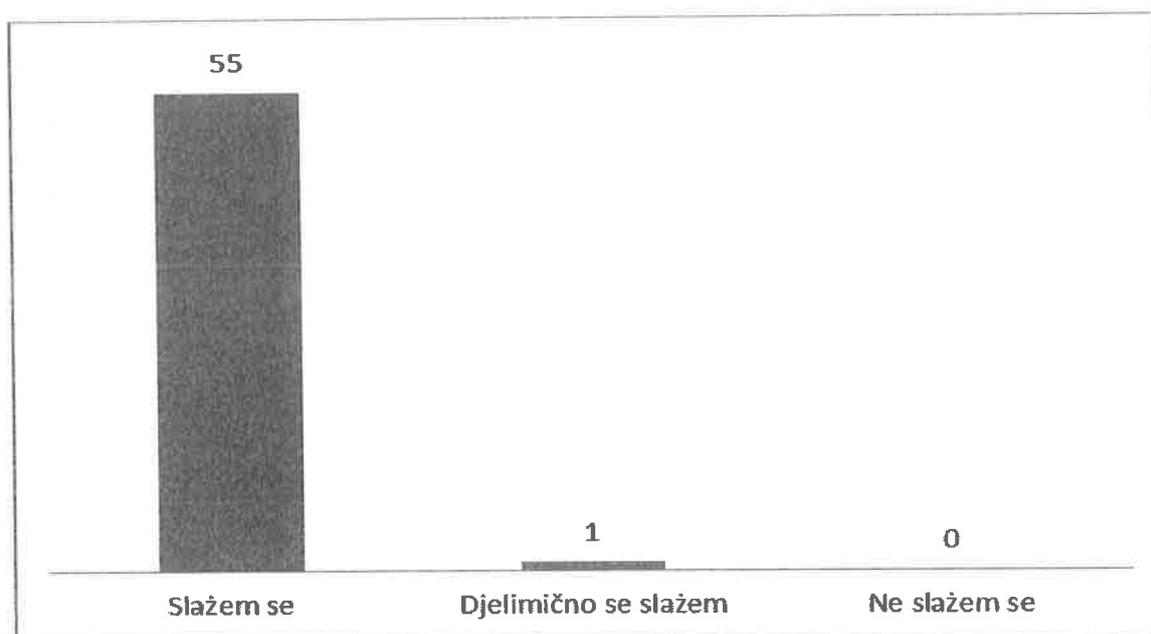
Na osnovu podataka prezentiranih na grafikon 9. evidentno je da je najviše ispitanika (48) pruža podršku djetetu-osobi sa intelektualnim teškoćama. Od ukupnog broja anketiranih, 5 ispitanika pruža podršku djeci s oštećenjem govora. U anketama je zabilježen po jedan ispitanik koji pruža podršku djeci sa oštećenjem vida, oštećenjem sluha i tjelesnim invaliditetom. Iz prezentiranih rezultata proizilazi da su istraživanjem obuhvaćeni ispitanici koji pružaju podršku djetetu/osobi s različitim vidom razvojnih poteškoća što upućuje da su ova djeca uključena u redovni sistem obrazovanja i da isti imaju potrebu za asistencijom u nastavi.

Grafikon 10: Uključenost asistenata u procese koji pridonose većoj socijalnoj uključenosti djece s teškoćama u razvoju.



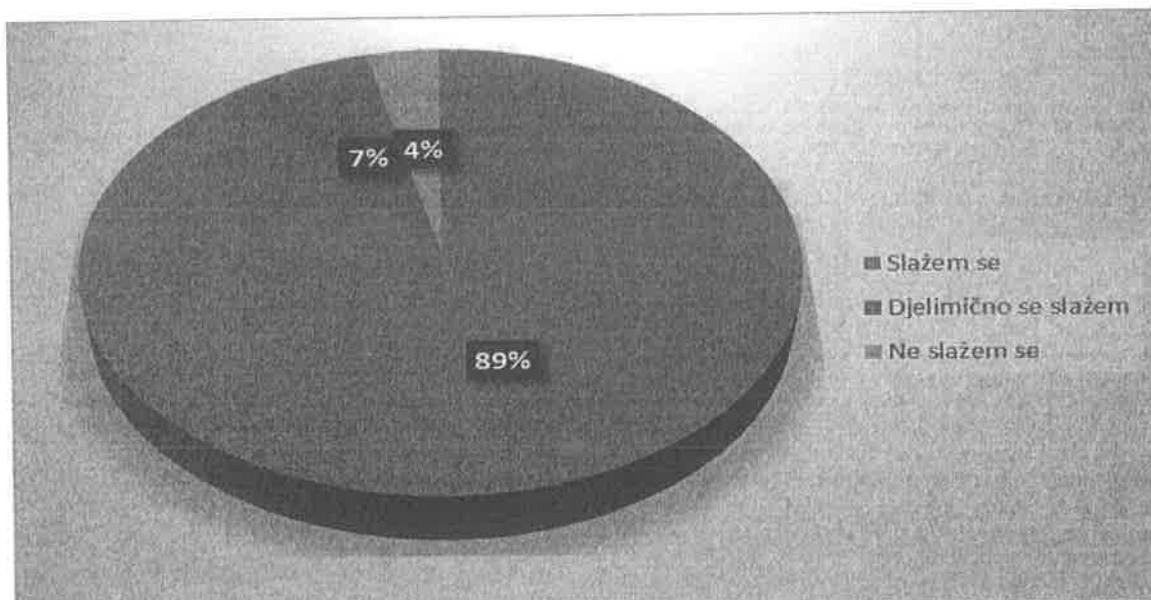
Na osnovu prezentiranih rezultata u grafikonu 10. evidentno je da se 27 ispitanika djelimično slaže sa tvrdnjom „Asistenti nisu dovoljno uključeni u procese koji pridonose većoj socijalnoj uključenosti djece s teškoćama u razvoju“, 20 ispitanika se slaže sa navedenom tvrdnjom, dok se 9 ispitanika ne slaže (grafikon 10). Na osnovu rezultata možemo konstatovati da je djelimično potvrđena druga posebna hipoteza. Veći angažman asistenata bi značio i veća postignuća kod djece s teškoćama u razvoju koja su obuhvaćena redovnim obrazovnim procesom, a što u konačnici znači i ostvarivanje veće pretpostavke za socijalnu uključenost.

Grafikon 11: Angažovanost većeg broja asistenata u nastavi znatno bi olakšalo izvršavanju školskih obaveza i djetetovom napredovanju.



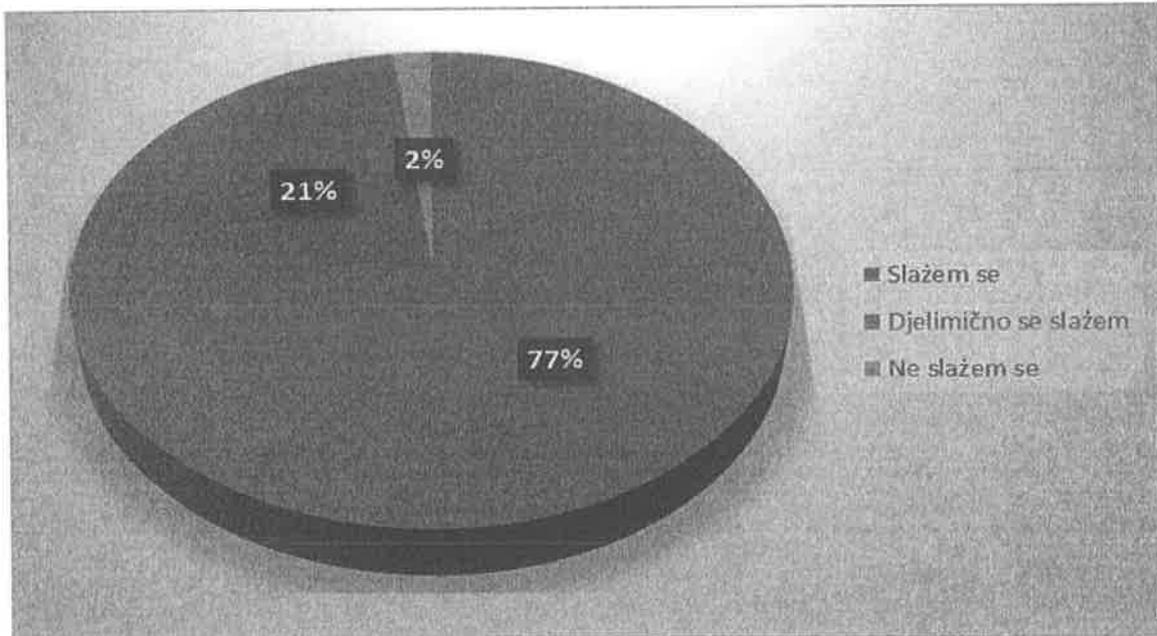
Iz grafikona 11. vidljivo je da se većina ispitanika, njih 98%, slaže sa tvrdnjom da angažovanjem većeg broja asistenata u nastavi bi olakšalo izvršavanje školskih obaveza djetetu s teškoćama u razvoju i doprinijelo njegovom napredovanju. Od ukupnog broja anketiranih, 2% ispitanik se sa ovom tvrdnjom djelimično slaže, dok nemamo ispitanika koji se sa ovom tvrdnjom ne slažu. Na osnovu izloženog možemo konstatovati da je sve veći nivo svijesnosti potrebe za uključivanjem većeg broja asistenata koji će pružati podršku djeci s teškoćama u razvoju, kako bi se pružilo što kvalitetnije obrazovanje, a samim tim i doprinijelo većoj socijalnoj uključenost ove djece, posebno nakon završenog obrazovnog procesa.

Grafikon 12: Asistenti koji rade sa djecom s teškoćama u razvoju i osobama s invaliditetom upotpunosti pridonosi ostvarivanju veće uključenosti u zajednicu, sprječava izolaciju ili isključenost iz nje.



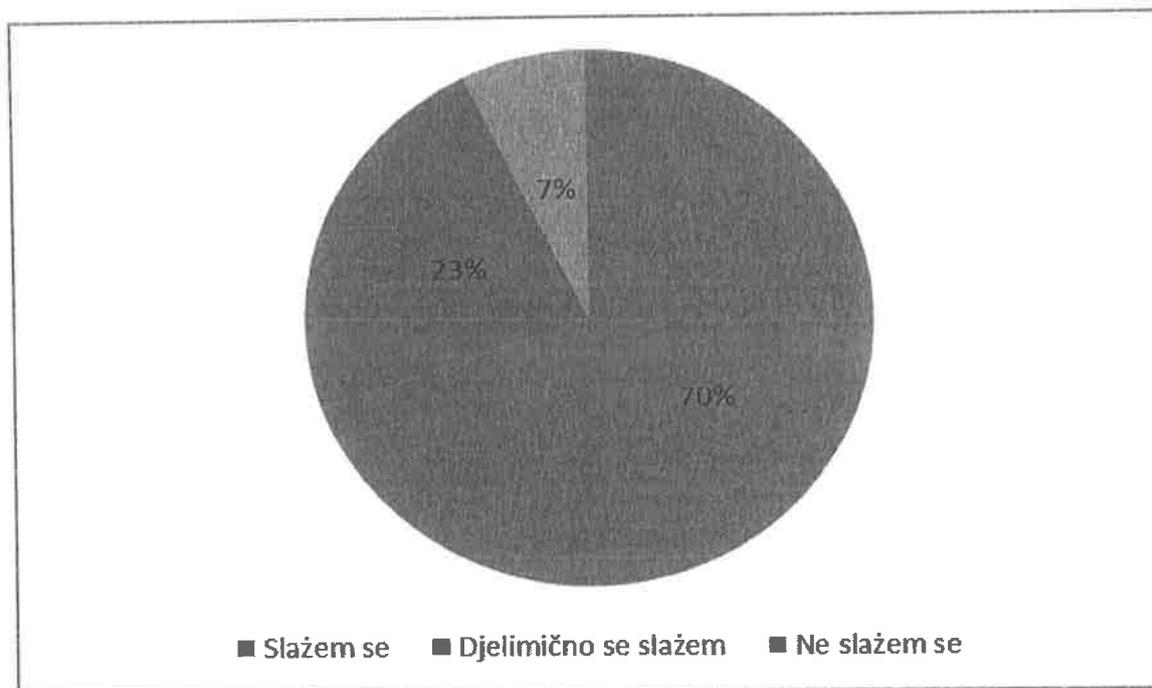
Na osnovu odgovora učesnika u anketi, zabilježili smo da se najveći broj ispitanika, njih 50 slaže sa tvrdnjom „ Asistenti koji rade sa djecom s teškoćama u razvoju i osobama s invaliditetom upotpunosti pridonosi ostvarivanju veće uključenosti u zajednicu, sprječava izolaciju ili isključenost iz nje“, četiri ispitanika se djelimično slaže sa ovom tvrdnjom, dok se dva ispitanika se ne slažu sa tvrdnjom (grafikon 12). Ovakav rezultat potvrđuje značaj asistenata ne samo u nastavnom procesu nego i njihovo veće angažovanje dovodi do toga da djeca s teškoćama u razvoju budu uključena u redovni sistem obrazovanja što samim tim doprinosi većoj uključenosti u zajednicu te sprječava izolaciju ili isključenost iz nje.

Grafikon 13: Nivo svijesti o značaju asistenta u BiH



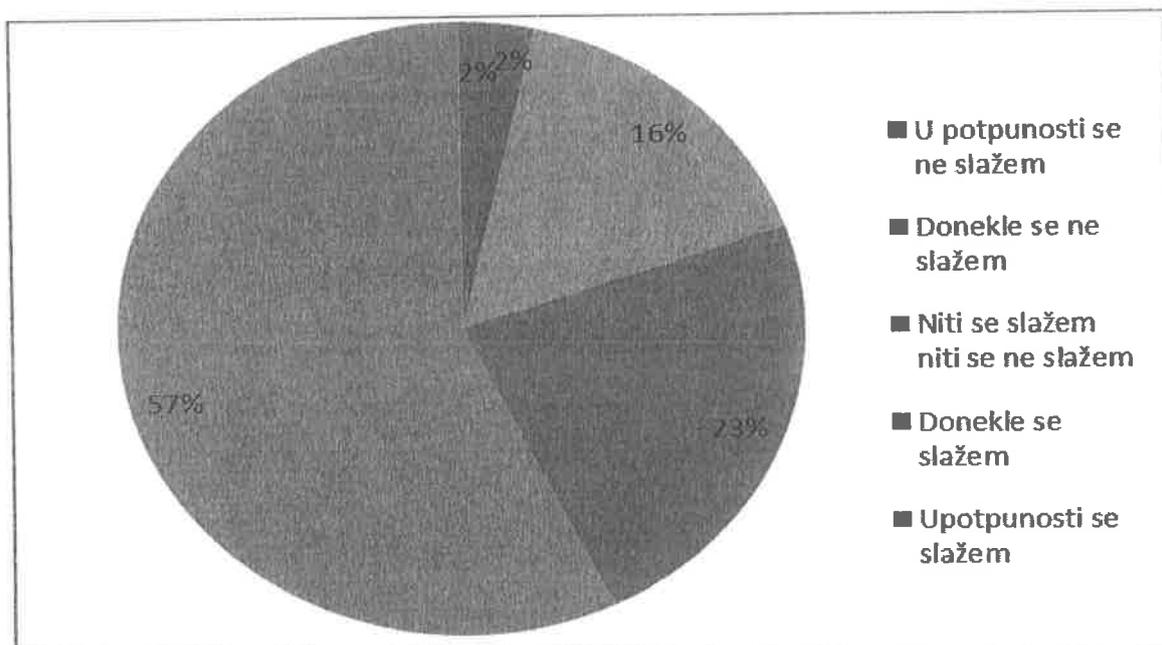
Kada se govori o nivou slaganja sa tvrdnjom „ U BiH ne postoji dovoljno razvijena svijest o značaju asistenta u većoj socijalnoj uključenosti djece s teškoćama u razvoju“ evidentno je da 43 ispitanika se slaže sa tvrdnjom, 12 ispitanika se sa ovom tvrdnjom djelimično slažu, dok jedan ispitanik se sa ovom tvrdnjom ne slaže. Na osnovu dobivenih rezultata možemo konstatovati da je potvrđena treća posebna hipoteza, što ide u prilog činjenici da bh. društvo nije u dovoljnoj mjeri upoznato sa pojmom asistent kao ni to šta je njegova uloga i kakav značaj ima za djecu s teškoćama u razvoju. Trenutnu situaciju možemo promijeniti kroz promjenu nastavnih planova u obrazovanju kadra, dodatnim seminarima, radionicama i informativnim programima u svrhu informisanja šire javnosti o problemu i podizanju svijesti o važnosti istog.

Grafikon 14: Zastupljenost edukacije i kvalitetnijeg obrazovanja za asistente u BIH



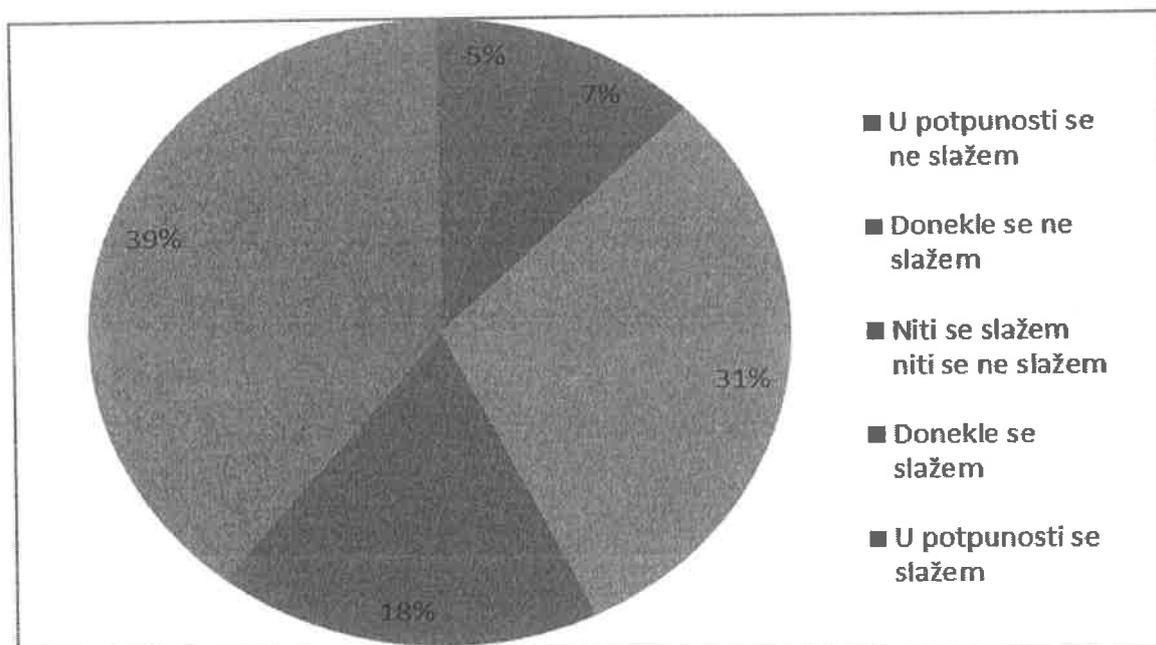
Iz grafikona 14. je vidljivo da se 39 ispitanika slaže sa tvrdnjom da u BIH jako malo pažnje se posvećuje edukaciji i pružanju kvalitetnijeg obrazovanja asistentima u radu sa djecom s teškoćama u razvoju, 13 ispitanika se djelimično slaže sa tvrdnjom, dok četiri ispitanika se ne slažu. Ovim rezultatima se potvrđuje četvrta posebna hipoteza, što ukazuje na to da postoji potreba za pružanjem kvalitetnijeg obrazovanja asistentima u radu sa djecom s teškoćama u razvoju. U BIH je situacija da asistenti prije nego što budu uključeni u rad u inkluzivnom odjeljenju, prolaze edukaciju u trajanju od 50 sati obuke (predavanja, vježbi, zadaće) sa predavačima-stručnjacima iz oblasti pedagogije, socijalne pedagogije i psihologije i 50 sati prakse u inkluzivnom odjeljenju. Stručno usavršavanje asistenata provodi se u Udruženju „Dajte nam šansu“, a za razliku od BIH u drugim zemljama asistenti se počinju afirmirati kao zasebno zanimanje.

Grafikon 15: Značaj lokalne zajednice u procesu socijalnog uključivanja djece s teškoćama u razvoju.



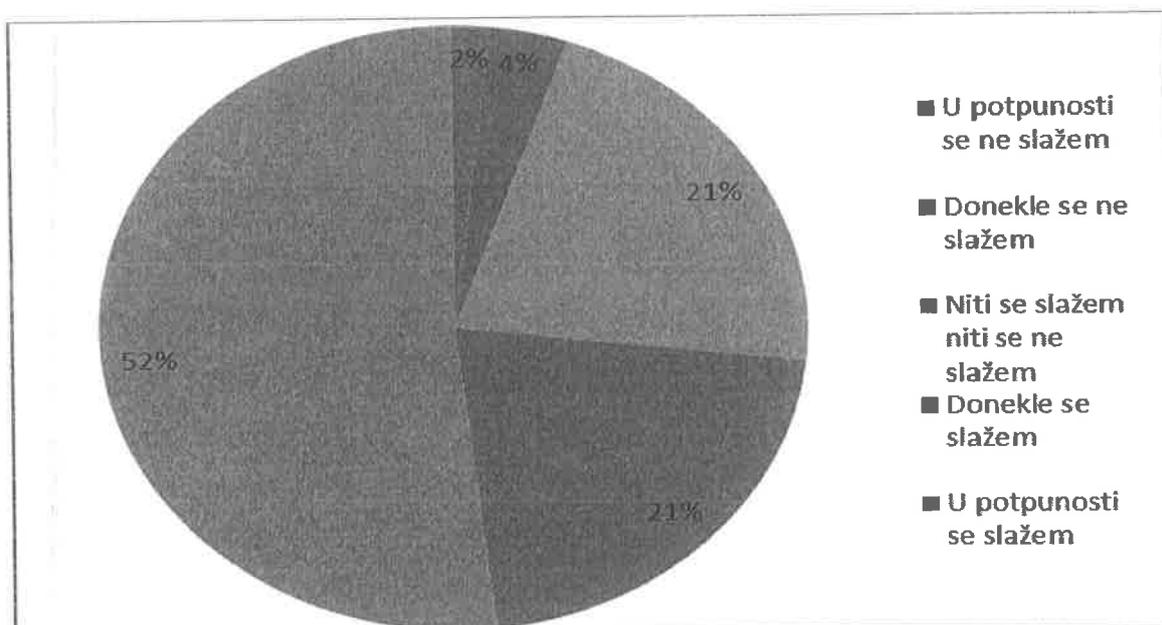
Od ukupnog broja anketiranih, 32 ispitanika smatra da lokalna zajednica ima važnu ulogu u procesu socijalnog uključivanja djece s teškoćama u razvoju, dok 13 ispitanika se donekle slaže. Manji broj ispitanika (9) niti se slaže niti se ne slaže sa tvrdnjom, dok jedan ispitanik donekle ne slaže, te jedan ispitanik koji se u potpunosti ne slaže sa navedenim (grafikon 15). Na osnovu rezultata evidentno je da lokalna zajednica ima presudnu ulogu u procesu socijalnog uključivanja djece s teškoćama u razvoju. U tom prirodnom ambijentu u kome žive djeca s teškoćama u razvoju, socijalni rad u zajednici, kao kompleksan metodološki pristup može efikasno odgovoriti na mnogostruke dimenzije socijalne isključenosti te djece. Djeci s teškoćama u razvoju treba dati mogućnost i sredstva za potpuno učestvovanje i integraciju u sve društvene tokove i to u ekonomskom, društvenom i kulturnom smislu za postignuće optimalnog standarda življenja. Treba im omogućiti pristup materijalnoj i finansijskoj podršci, te ostvarenju adekvatnih prihoda od strane njihovih roditelja kako bi im se omogućila sredstva za dostojanstven život, ujedno stvarale mogućnosti cjeloživotnog obrazovanja, obezbjeđenja adekvatnog smještaja, ojačanju porodične solidarnosti i mikrosocijalne mreže, osigurati jednak pristup zdravstvenim, kulturnim, rekreativnim, te unaprijediti pružanje socijalnih usluga.

Grafikon 16: Uključenost djece s teškoćama u razvoju u sport i sportske aktivnosti.



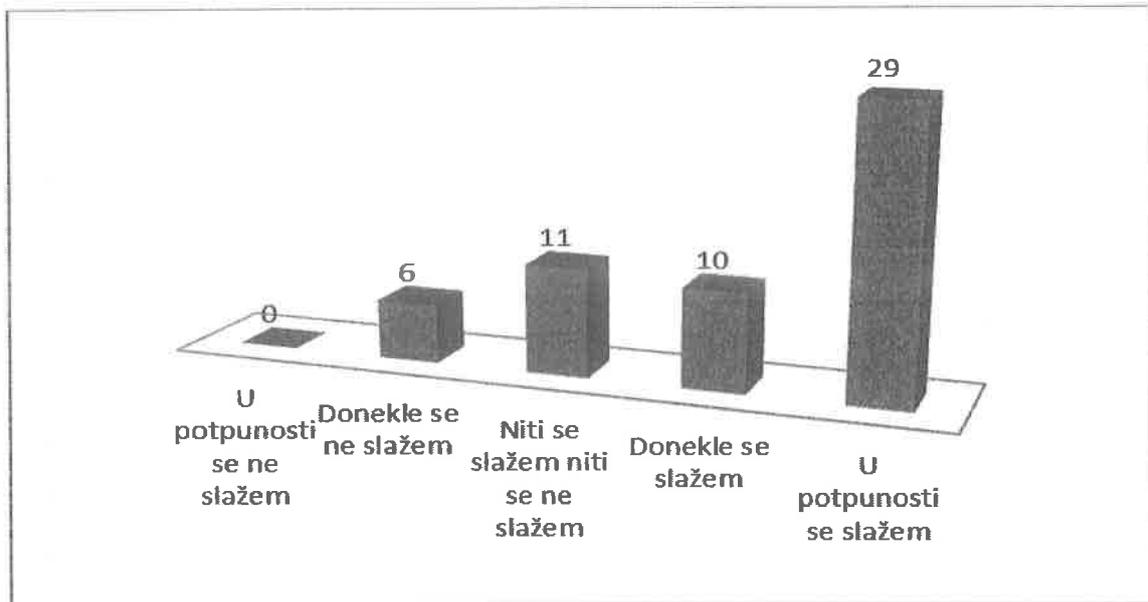
Na osnovu prezentiranih rezultata iz grafikona 16. od 56 ispitanika, 22 ispitanika se u potpunosti slažu sa tim da djeca s teškoćama u razvoju nisu u dovoljnoj mjeri uključena u sport i sportske aktivnosti, dok 17 ispitanika niti se slaže niti se ne slaže sa navedenom tvrdnjom. Manji broj ispitanika (10) se donekle slažu, četiri ispitanika se donekle ne slažu, dok se tri ispitanika u potpunosti ne slažu sa ovom tvrdnjom. Na osnovu stavova ispitanika koji su direktno uključeni u rad sa djecom s teškoćama u razvoju možemo konstatovati da je populacija svjesna činjenice da je za djecu s teškoćama u razvoju od neprocjenjive važnosti uz školu i uključivanje u sportske i rekreativne aktivnosti. Ono što je potrebno jeste raditi na tome da se donese krovni zakon o sportu na nivou države sa posebnim pogodnostima za sportske klubove osoba s teškoćama u razvoju, posebne poreske olakšice aktivirati za privatne poduzetnike kako bi ulagali novčana sredstva u klubove za osobe s teškoćama u razvoju, uticati na pravljenje sportskih i drugih objekata u kojima bi osobe s teškoćama u razvoju imale mogućnost baviti se sportom i rekreacijom u manjim mjestima, uspostaviti olakšice u nabavci pomagala koja bi obzirom na različite teškoće omogućila lakše bavljenje sportom.

Grafikon 17: Zastupljenost barijera u svakodnevnom funkcionisanju djece s teškoćama u razvoju



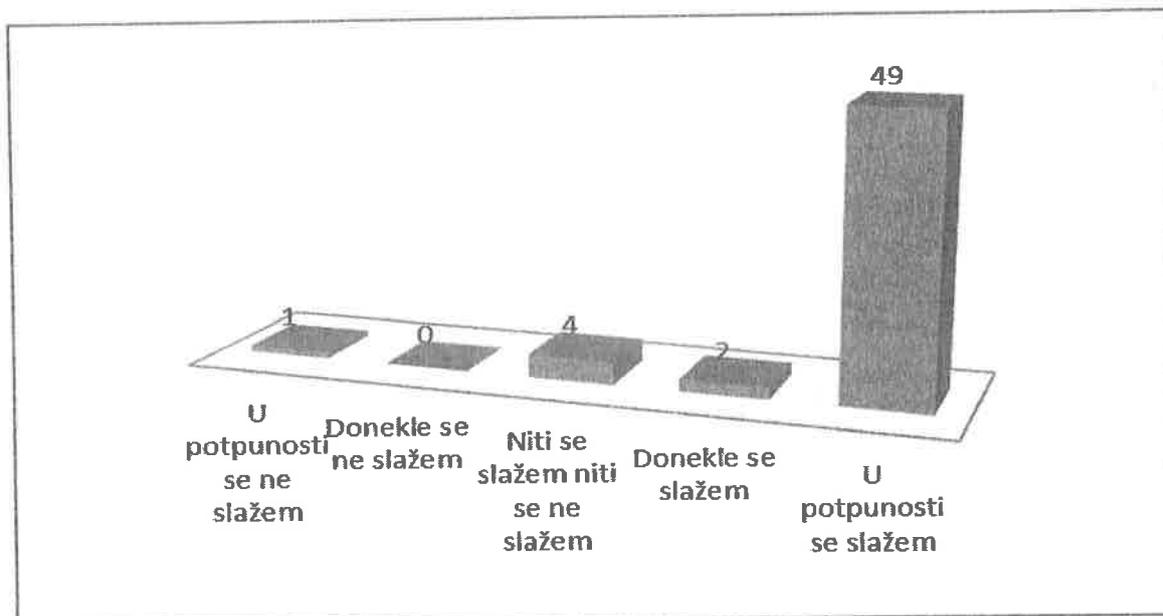
Iz prezentiranih rezultati iz grafikona 17. najviše, odnosno 52% ispitanika se u potpunosti slaže sa tvrdnjom da djeca s teškoćama u razvoju nailaze na svakodnevne otežavajuće okolnosti koje predstavljaju barijere u njihovom svakodnevnom funkcionisanju. Od ukupnog broja ispitanika, 12 ispitanika se sa ovom tvrdnjom donekle slaže, 12 ispitanika koji se sa ovom tvrdnjom niti se slaže niti se ne slaže, dva ispitanika se donekle slažu, a jedan ispitanik se u potpunosti ne slaže sa ovom tvrdnjom. Ovi rezultati mogu upućivati da je u posljednje vrijeme povećan nivo svijesti da djeca s teškoćama u razvoju nailaze na svakodnevne otežavajuće okolnosti koje predstavljaju barijere u njihovom svakodnevnom funkcionisanju u smislu arhitektonskih barijera, barijere u području obrazovanja, barijere u bavljenju sportom i sportskim aktivnostima.

Grafikon 18: Opremljenost obrazovnih ustanova učilima, opremom i pomagalicama za djecu s teškoćama u razvoju.



Sa tvrdnjom „Redovne škole nisu opremljene učilima, opremom i pomagalicama za djecu s teškoćama u razvoju“, većina, odnosno 52% ispitanika se u potpunosti slaže, 18% ispitanika se sa ovom tvrdnjom donekle slaže, 19% ispitanika niti se slaže niti se ne slaže, dok se 11% ispitanika donekle ne slaže. Nije bilo ispitanika koji su zaokružili odgovor da se u potpunosti ne slažu (grafikon 18.). Na osnovu rezultata ankete možemo konstatovati da u području obrazovanja, pored arhitektonskih barijera, problem predstavlja i neusklađeni programi, nedostatak didaktičke opreme, informacije koje nisu dostupne u formatima korisnim za pojedine grupe osoba s invaliditetom (npr. Brajevo pismo, znakovni jezik).

Grafikon 19: Status asistenata



Od ukupnog broja ispitanika (56), 87% se u potpunosti slaže da asistenti zaslužuju bolji status, 4% ispitanika se donekle slaže s ovim, 7% ispitanika niti se slaže niti se ne slaže, dok se 2% ispitanik u potpunosti ne slaže. Nije bilo zabilježenih odgovora na tvrdnju „donekle se ne slažem“. Na osnovu dobijenih rezultata evidentno je da ispitanici koji su direktno uključeni u sistem obrazovanja djece s teškoćama u razvoju smatraju da asistenti zaslužuju bolji status. Asistenti bi trebali biti stalni zaposlenici škole i kao takvi bi se lakše osjećali dijelom školskog tima i samim tim osjećali bi veću predanost svome poslu, sa jasnim i tačnim opisom posla koji bi pomogao u razjašnjavanju i preciznijem određivanju njihove uloge. Na ovakav način veliki broj stručnjaka pored sigurnosti radnog mjesta, bili bi više animirani i uključeni u kreiranje novih i različitih pristupa u radu sa djecom s teškoćama u razvoju. Navedeno je od posebnog značaja iz razloga što svaka osoba, a posebno djeca s teškoćama u razvoju predstavljaju posebnu individu koja zahtjeva poseban pristup u radu usklađen sa specifičnim osobinama svakog pojedinačnog djeteta.

2. Zaključna razmatranja

Teorijskom i empirijskom analizom uloge asistenta u ostvarivanju veće socijalne uključenosti djece s teškoćama u razvoju, ukazana je potreba za uključivanjem većeg broja asistenata koji će pružati podršku djeci s teškoćama u razvoju, kako bi im se pružilo što kvalitetnije obrazovanje. Dobijeni pokazatelji ukazuju da su asistenti značajni ne samo u nastavnom procesu, nego i njihovim većim angažovanjem dovodi do toga da djeca s teškoćama u razvoju budu uključena u redovni sistem obrazovanja, što samim tim doprinosi većoj uključenosti u zajednicu, te sprječava izolaciju ili isključenost iz nje. Na osnovu empirijske analize došlo se i do saznanja da bh društvo nije u dovoljnoj mjeri upoznato sa pojmom asistent, kao ni to šta je njegova uloga i kakav značaj ima za djecu s teškoćama u razvoju. Istraživanje je pokazalo da postoji potreba za pružanjem kvalitetnijeg obrazovanja asistentima u radu sa djecom s teškoćama u razvoju. Pored stručnog usavršavanja u Udruženju „Dajte nam šansu“, asistenti bi se trebali početi afirmirati kao zasebno zanimanje.

Istraživanje je pokazalo da lokalna zajednica ima presudnu ulogu u procesu socijalnog uključivanja djece s teškoćama u razvoju. Djeci s teškoćama u razvoju treba dati mogućnost i sredstva za potpuno učestvovanje i integraciju u sve društvene tokove i to u ekonomskom, društvenom i kulturnom smislu za postignuće optimalnog standarda življenja. Treba im omogućiti pristup materijalnoj i finansijskoj podršci, te ostvarenju adekvatnih prihoda od strane njihovih roditelja kako bi im se omogućila sredstva za dostojanstven život, ujedno stvarale mogućnosti cjeloživotnog obrazovanja, obezbjeđenja adekvatnog smještaja, ojačati porodičnu solidarnost i mikrosocijalnu mrežu, osigurati jednak pristup zdravstvenim, kulturnim, rekreativnim, te unaprijediti pružanje socijalnih usluga.

Također, istraživanje je pokazalo da je sve veći nivo svjesnosti činjenice da djeca s teškoćama u razvoju nisu u tolikoj mjeri uključena u sport i sportske aktivnosti. Ono što je potrebno jeste raditi na tome da se donese krovni zakon o sportu na nivou države sa posebnim pogodnostima za sportske klubove osoba s teškoćama u razvoju, posebne poreske olakšice aktivirati za privatne poduzetnike kako bi ulagali novčana sredstva u klubove za osobe s teškoćama u razvoju, uticati na pravljenje sportskih i drugih objekata u kojima bi osobe s teškoćama u razvoju imale mogućnost baviti se sportom i rekreacijom u manjim mjestima, uspostaviti olakšice u nabavci pomagala koja bi obzirom na različite teškoće omogućila lakše bavljenje sportom. Istraživanje je pokazalo i to da djeca s teškoćama u razvoju nailaze na svakodnevne otežavajuće okolnosti koje predstavljaju barijere u njihovom svakodnevnom funkcionisanju, od

arhitektonskih do obrazovnih. Došli smo do saznanja da problem predstavlja i to što redovne škole nisu opremljene učilima, opremom i pomagalicama za djecu s teškoćama u razvoju, to jeste da problem predstavlja neusklađeni programi, nedostatak didaktičke opreme, informacije koje nisu dostupne u formatima korisnim za pojedine kategorije djece s teškoćama u razvoju (npr. Brajevo pismo, znakovni jezik).

Istraživanje je pokazalo da uključivanjem asistenta pozitivno utječe na obrazovna postignuća učenice/učenika s teškoćama u razvoju. I to da asistenti zaslužuju bolji status, da bi trebali biti stalni zaposlenici škole i kao takvi bi se lakše osjećali dijelom školskog tima i samim tim osjećali bi veću predanost svome poslu, sa jasnim i tačnim opisom posla koji bi pomogao u razrješavanju i preciznijem određenju njihove uloge.

Ovaj rad potiče na planiranje budućih istraživanja kojima bi se dobio dublji uvid u ovo područje, te moguće preporuke unaprjeđenja istog.

3. Literatura

a) Knjige

1. Alcott, M., (1997). An introduction to children with special educational needs, London, England.
2. Bouillet, D., (2010). Izazovi integriranog odgoja i obrazovanja, školska knjiga, Zagreb.
3. Biondić, I., (1993). Integrativna pedagogija, školska knjiga, Zagreb.
4. Bentham, S., Hutchins, R., (2006). Practical tips for teaching assistants, New York.
5. Ćatić, A., Ćatić, V., Imširagić, A., (2016). Inkluzivni pristup u građanskom obrazovanju, Tuzla.
6. Dervišbegović, M., (2003). Socijalni rad- teorija i praksa, Zonex, Sarajevo.
7. Farrell, P., Balshaw, M., Polat, F., (2000). The Management, Role and Training of Learning Support Assistants. Crown Copyright, Manchester.
8. Greenspan, S., Wieder, S., Simons, R., (2003). Dijete s posebnim potrebama: poticanje intelektualnog i emocionalnog razvoja, Beograd.
9. Gadžo- Šašić, S., (2018). Socijalni rad s djecom s teškoćama u razvoju, Hrestomatija za internu upotrebu, Sarajevo.
10. Gadžo- Šašić, S., (2010). Socijalni rad sa osobama s invaliditetom, Hrestomatija za internu upotrebu, Sarajevo.
11. Gadžo- Šašić, S., (2020). Socijalni rad sa osobama s invaliditetom, Prvo- Elektronsko izdanje, Sarajevo.
12. Imširagić, A., Gadžić, R., Lučić, N., (2017). Integrativna pedagogija- odgojno obrazovni rad sa djecom s posebnim potrebama, Banja Luka.
13. Igrić, Kobetić, Lisak, N., (2008). Evulacija nekih oblika podrške edukacijskom uključivanju učenika s posebnim potrebama, Dijete i društvo, Zagreb.
14. Kavkler, M., (2005). Odgoj i obrazovanje djece s posebnim potrebama, Ljubljana.
15. Kafedžić, L., Bjelan- Guska, S., Šušnjara, S., Osmić, L., Zukić, M., (2018). Pedagoško- didaktički aspekti obrazovanja studenata s invaliditetom, Sarajevo.
16. Krampać- Grljušić, A., Marinić, I. (2007). Posebno dijete. Grafika. Osijek
17. Lakićević, M. (2012): Socijalna integracija osoba s invaliditetom, Fakultet političkih nauka, Beograd.
18. Mustać, E., Vicić, M., (1996). Rad s učenicima s teškoćama u razvoju u osnovnoj školi, školska knjiga, Zagreb.
19. Sekulić- Majurec, A., (2009). Integracija kao pretpostavka uspješnije socijalizacije djece i mladeži s teškoćama u razvoju : očekivanja, postignuća, perspektive, Zagreb.
20. Sekulić- Majurec, A., (1988). Djeca s teškoćama u razvoju u vrtiću i školi, školska knjiga, Zagreb.
21. Shearer, J., Butcher, C., Pearce, A., (2006). Surplus suffering and autism spectrum disorder in school social work practice, New Zealand.
22. Termiz, Dž., (2005). Teorija nauke o socijalnom radu, Grafit, Lukavac.
23. Termiz, Dž., (2009). Metodologija društvenih nauka, Šahinpašić, Sarajevo.

a) Zbornici i časopisi

1. Brust, M., Mlinarević, V., Zlatarević, S., (2009). Pozitivni ishodi individualiziranog rada asistenta u nastavi s učenikom s ADHD-om. Aspekt jednakih mogućnosti i dopunska obrazovanja: integracija, podešavanje, spol., Subotica: Verzal.
2. Društvo osoba s cerebralnom paralizom, (2009). Mogućnosti djece s motoričkim teškoćama u obrazovnom sustavu: osobni asistent/ pomoćnici u nastavi, Zagreb.
3. Farrell, P., Balshaw, M., Polat, F., (2000). The work of learning support assistants in mainstream school: Implications for educational psychologists, Artlice.
4. Gardner, W., (2002). Emocionalni i edukacijski razvoj djece s poremećajem pažnje i hiperaktivnosti, Hrvatska udruga za stručnu pomoć djeci s posebnim potrebama IDEM (interni materijal), Zagreb.
5. Grupa autora, (2011). Podrška inkluzivnom obrazovanju asistent u nastavi, Udruženje Život sa Down sindromom, Sarajevo.
6. Grupa autora (n.d.),(2012). Priručnik Svi pripadamo, Podrška inkluzivnoj školskoj praksi, Udruženje Život s Down sindromom, Sarajevo.
7. Halliwell, M., (2003). Supporting Children with Special Edukational Needs: A Guide for Assistants in Schools and Pre-schools. David Fulton Publishers, New York.
8. Htibović, Ć., Hadžialagić, M., Smailagić, V., (2008). Djeca s posebnim potrebama: nastavnici i studenti u stjecanju znanja o različitostima, Tuzla i Bihać.
9. Metode, tehnike i materijali za školsku inkluziju i podučavanje učenika sa onesposobljenjem, (2009). Zbirka doprinosa i operativnih prijedloga, EducAid.
10. Majetić, M., (2018). Primjena nastavnih sredstava i pomagala u nastavi hrvatskoga jezika: diplomski rad, Osijek.
11. Morris, E., (2000). Supporting the teaching assistant- A good practice guide. Department for Education and Skills.
12. Priručnik za pomoć u nastavi/ stručnu komunikaciju posrednika, (2014), Zagreb.
13. Selimović, J., (2013). Socijalna uključenost djece sa mentalnim poteškoćama: magistarski rad, Sarajevo.
14. Strnišćak, M., (2009). Asistent u nastavi: diplomski rad, Zagreb
15. Special Educational Needs Code of Practise, (2010). Related Documents: The Education Act 1996.
16. UNICEF (2001). Pomoć djeci s posebnim potrebama u BIH. Priručnik za nastavu, Sarajevo.
17. UNICEF (2013): Djeca sa smetnjama u razvoju

18. Udruženje „ Život sa Down sindromom“, (2011). Podrška inkluzivnom obrazovanju: asistent u nastavi, Bemust, Sarajevo.

19. Velki, T. i Romstein, K., (2015). Priručnik za pomoćnike u nastavi za rad s djecom s teškoćama u razvoju, Osijek.

20. Zovko, G., (1980). Učenici s lakšim oštećenjima- Prilog proučavanju ponašanja učenika s lakšim oštećenjima, Pedagoško- književni zbor, Zagreb.

21. Zbornik radova (2006), Individualizacija i inkluzija u obrazovanju, Sarajevo.

b) Normativni akti

1. UN (1989): Konvencija o pravima djeteta

2. UN (2006):Konvencija o pravima osoba s invaliditetom

3. Parlamentarna skupština BiH (2003): Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini, Službeni glasnik BIH, br. 18/03

4. Pravilnik o utvrđivanju preostale sposobnosti i kategorizacije djece i omladine ometene u psihosocijalnom razvoju, Sl. Novine KS, br. 23/02

5. Zakon o osnovnom odgoju i obrazovanju, Sl. Novine KS br.23/17, br.33/18, Br.30/19 i br.34/20

6. Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o osnovnom odgoju i obrazovanju, Sl. Novine KS, br.33/17

c) Internet izvori

1. <http://www.udrugapuz.hr/asistentunastavi.htm>

2. <http://www.unicef.hr>

3. <http://www.djecasteškoćamaurazvoju.ba>

4. <http://www.agencijazastatistikuBIH>

Prilozi

1. Obrazac anketnog upitnika

Poštovani,

Ovaj anketni upitnik je dio istraživanja za potrebe izrade MA teze pod naslovom „ Uloga personalnog asistenta u ostvarivanju veće socijalne uključenosti djece s teškoćama u razvoju u Kantonu Sarajevo“, čija je izrada odobrena na Fakultetu političkih nauka, Odsjeka za socijalni rad.

Rezultati će biti korišteni isključivo u naučne svrhe uz poštivanje svih etičkih principa, profesionalnog kodeksa i tajnosti podataka.

Zahvaljujem na saradnji.

Po1a. Naziv institucije/ ustanove u kojoj radite _____

Po1b. Općina na čijem području je institucija

Općina _____

Po2. Vaša trenutna pozicija na radnom mjestu _____

Po3. Spol

1. M
2. Ž

Po4. Dob (upišite broj) _____

Po5. Završen stepen stručne sprema (zaokružiti jedan odgovor):

1. Viša stručna sprema
2. Visoka stručna sprema
3. Magisterij/ Doktorat
4. Nešto drugo, navesti šta _____

Po6. Godine radnog staža na poziciji asistenta (upisati broj) _____

Po7. Navesti broj djece kojima pružate podršku kao asistent: _____

Po8. Vrste teškoća kod djeteta/ osobe kojem pružate podršku (moguće je zaokružiti više odgovora)

1. Oštećenje vida
2. Oštećenje sluha
3. Oštećenje govora
4. Tjelesni invaliditet
5. Intelektualne teškoće
6. Nešto drugo (upisati) _____

Po9. Lokalna zajednica nije dovoljno angažirana u procesu socijalnog uključivanja djece s teškoćama u razvoju.

1. Slažem se
2. Djelimično se slažem,
3. Ne slažem se

Po10. Asistenti nisu dovoljno uključeni u procese koje pridonose većoj socijalnoj uključenosti djece s teškoćama u razvoju.

1. Slažem se
2. Djelimično se slažem,
3. Ne slažem se

Po11. Angažovanost većeg broja aistenata u nastavi znatno bi olakšalo izvršavanju školski obaveza i djetetovom napredovanju.

1. Slažem se
2. Djelimično se slažem,
3. Ne slažem se

Po12. Asistenti koji rade sa djecom s teškoćama u razvoju i osobama s invaliditetom upotpunosti pridonosi ostvarivanju veće uključenosti u zajednicu, sprječava izolaciju ili isključenost iz nje.

1. Slažem se
2. Djelimično se slažem,
3. Ne slažem se

Po13. U BiH ne postoji dovoljno razvijena svijest o značaju asistenata u većoj socijalnoj uključenosti djece s teškoćama u razvoju.

1. Slažem se
2. Djelimično se slažem,
3. Ne slažem se

Po14. U BiH jako malo pažnje se posvećuje edukaciji i pružanju kvalitetnijeg obrazovanja asistentima u radu sa djecom s teškoćama u razvoju.

1. Slažem se
2. Djelimično se slaže,
3. Ne slažem se



Naziv odsjeka i/ili katedre: Socijalni rad

Predmet: Master rad

IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADOVA

Ime i prezime: Minela Karaman

Naslov rada: Uloga personalnog asistenta u ostvarivanju veće socijalne uključenosti
djece s teškoćama u razvoju

Vrsta rada: Završni magistarski rad

Broj stranica: 63

Potvrđujem:

- da sam pročitao/la dokumente koji se odnose na plagijarizam, kako je to definirano Statutom Univerziteta u Sarajevu, Etičkim kodeksom Univerziteta u Sarajevu i pravilima studiranja koja se odnose na I i II ciklus studija, integrirani studijski program I i II ciklusa i III ciklus studija na Univerzitetu u Sarajevu, kao i uputama o plagijarizmu navedenim na web stranici Univerziteta u Sarajevu;
- da sam svjestan/na univerzitetskih disciplinskih pravila koja se tiču plagijarizma;
- da je rad koji predajem potpuno moj, samostalni rad, osim u dijelovima gdje je to naznačeno;
- da rad nije predat, u cjelini ili djelimično, za stjecanje zvanja na Univerzitetu u Sarajevu ili nekoj drugoj visokoškolskoj ustanovi;
- da sam jasno naznačio/la prisustvo citiranog ili parafraziranog materijala i da sam se referirao/la na sve izvore;
- da sam dosljedno naveo/la korištene i citirane izvore ili bibliografiju po nekom od preporučenih stilova citiranja, sa navođenjem potpune reference koja obuhvata potpuni bibliografski opis korištenog i citiranog izvora;
- da sam odgovarajuće naznačio/la svaku pomoć koju sam dobio/la pored pomoći mentora/ice i akademskih tutora/ica.

Mjesto, datum

Potpis
